

С. ЯКИМОВИЧ

До композиції романів Нечуя-Левицького.

Серед широкого загалу здебільшого поширена традиційна думка, що словесна художня творчість, є щось позараціональне, яка не кориться певним законам досліду та спостереження і не улягає в межі звичайного людського умислу.

Це звичайне традиційне твердження має де-яку рацію, бо, дійсно, опанування мистецтвом слова і уміння витворити словесними засобами художній образ припадає на долю далеко не кожній людині, а така своєрідна властивість вже одразу становить письменника серед виборних людей буденного суспільства.

Адже треба сказати, що традиційна думка не завжди править за певного порадики, а тому потрібно цілком свідомо підійти до тої думки, що мистецтво слова¹⁾, як і всі інші мистецтва вимагає і собі засвоєння складної техніки словесної творчості, яка дуже часто буває не під силу ординарним робітникам слова.

Наука і техніка словесної творчості в розумінні їх художніх, стилістичних і композиційних засобів не мають ще й досі відповідних майстерень, які вже з давних давен існують для всіх інших мистецтв; але, і без цих майстерень, словесна художня творчість в своєму поступовому розвитку думок, ідей, образів, стилю, що-року невпинно підноситься до гори; а тому при детальному аналітичному та синтетичному студіюванню закономірності і еволюції та послідовної наступності, можливо було-б розгорнути одну найцікавішу сторінку повільного розвитку людського розуму, але поки що ця сторінка, як і багато других, ще чекають на своїх переможців.

В той час, коли ідеологічна і образна сторони словесної творчості, завжди брали на себе очі багатьох дослідників, то технічна сторона словесної творчості (стиль та композиція) мають значно меншу кількість своїх спостережників²⁾, праця яких прямує ще неутвердним шляхом первісного і несистематичного досвіду та аналізу, чому, за браком певних і ґрунтовних наслідків, час широкого узагальнюючого синтезу ще не приспів.

Коли ми, наче з ножом анатома, приступаємо до розгляду витворів художнього умислу автора-письменника, без жодної передузатої думки, то ми мусимо облишити всі наші домисли та припущення і не виходити по-за межі об'єкта нашого спостереження³⁾. Маючи таку вихідну точку, ми

¹⁾ Н. Шульговскій: «Теорія и практика поэтического творчества». С.-ПБ. 1914. Пр. 1.

²⁾ А. Жирмунский: «Задачи поэтики». Начала № 1 (1921), ст. 51

³⁾ А. Реформатский: «Опыт анализа новеллистической композиции». Москва 1922, ст. 5.

перш над усе, відокремлюємо на виразному тлі історичної перспективи: певну суб'єктивну і соціально-станову ідеологію автора, глибину та змістовність образів, зовнішню стилістичну форму, розвиток дії, вдатну чи невдатну композицію сюжету.

В проблемі розв'язання композиції сюжету та його технічного перетворення в художнє оповідання, яка тільки що стає на порядок денний і ще зовсім нова і неопрацьована¹⁾, ми, маючи на оці лише об'єкт нашого дослідження, мусимо йти суворим шляхом спостережника; а тому, коли ми позбавимо композицію сюжету його ідеології та стилістичного одягу, то перед нами несподівано виникає, як це часто-густо трапляється навіть і не мудра та цікава життєва фабула, яка тільки перепустившись через складне авторське художнє уявлення дійсності править за сировий матеріал для сюжетного оформлення²⁾, набираючи пишні колористі барви під словесним пензлем майстра слова, в чому і полягає, як і таємниця талану письменника, так і сила його творчого впливу на людськість.

І ось таке сюжетне оформлення майстром слова звичайних життєвих фабул та їх керуючих мотивів, цих «самих простих оповідних одиниць³⁾», можна перевести до стислих, майже алгебричних формул і схем, керуючись якими, ми матимемо змогу зрозуміти сюжетну техніку авторської композиції та спостерегти споріднення сюжетів, не вважаючи на їх, на перший погляд, поверхову різноманітність змісту, як окремих витворів художнього умісту автора.

При трактуванні композиції сюжету треба ясно і нарізно розмежити дві сторони:—«статичну та «динамічну⁴⁾», чи «описову» та викладову⁵⁾», розуміючи під «статикою»—вільний вибір автором дієвих осіб, які розташовані ним в площі часу і місця та певних взаємин; а під «динамікою» розуміючи—дію композиції, або те, що має назву інтриги, фабули та керує зовнішніми та внутрішніми змаганнями героїв і дає певний рух всій дії композиційного сюжету.

Окресливши розуміння статичної та динамічної, нам хотілося би подати в коротких висновках де-які спостереження, що до композиційно-технічних засобів Нечуя-Левицького, які так характерні та простолінійні для нього.

Але ми, при розгляді його романів, уникаємо свідомо його дрібних оповідань, не беремо до уваги стилістичні та ідеологічні властивості Нечуя-Левицького, а спостерігаємо лише схеми, або технічну будову, великих його повістей чи романів, де він відбиває тогочасне йому життя зо всіма громадськими та побутовими рисами, і як зазначив Куліш⁶⁾: «перший доторкнувся життя нашого товариського, та тим поклав засновок до романів соціальних».

При розгляді повістей Нечуя-Левицького одночасно повстає і досить складне питання, як зазначити конкретне розуміння і розмеження по-

¹⁾ М. Петровский: «Композиция новеллы у Мопассана» «Начала», № 1, ст. 107.

²⁾ В. Шкловский: «Тристрам Шенди» Стерна и теория романа» П. 1921, ст. 39.

³⁾ А. К. Веселовский: «Поэтика». Собр.соч. изд. А. Н. С.-Пб. 1913, т. II, вып. I, ст. 11.

⁴⁾ В. Гиппиус «О композиции Тургеневских романов». Сборник «Венок Тургеневу». Одесса, 1919, ст. 25.

⁵⁾ А. Реформатский, ст. 5.

⁶⁾ З передмови Куліша до «Причепа». Галицьке видання 1872 року.

няттяв:—«оповідання»,—«повість»,—«роман», які по суті своєї основи, як рівнобіжні представники епосу, майже тотожні в своєму означенні і розмежуються по-між себе лише обсягом змісту та викладу.

Під терміном «роман» тепер розуміється¹⁾ більш менш значний епічний витвір художнього умислу автора, де змальовується в певному послідовному розвитку життява історія того або іншого героя, якому автор, свідомо чи несвідомо, надає своє уявлення суб'єктивне і ідеологічне, активне чи пасивне сучасної авторові дійсності.

Таким чином, суб'єктивне та ідеологічне авторське уявлення поточного йому життя, завжди кладе своє виразне тавро на витвори художнього умислу автора і тому ми постійно спостерігаємо в них значнішу залежність сюжетного оформлення від обставин місця, часу, класового стану автора, ніж в інших галузях словесної творчості.

Треба також зауважити²⁾, що розквіт «роману» в Європі в кінці XVIII та початку XIX ст., цілком не випадково, припадає на добу великої промислової революції, яка поволі перетравляючи старі норми і упередження класового життя, в той же час витворювала міцний фермент прагнень та змагань до нових підвалин прийдешнього життя, а така складна ситуація життєвих та економічних обставин вимагала і від літератури для свого художнього втілення більш значних і великих по обсягові словесних форм, до яких найбільше і був припасований «роман».

Широкі межі роману, який не був стиснутий суворими канонами класичної теорії мистецтва, подавали авторові змогу змалювати³⁾ велику кількість різноманітних по своєму класовому стану героїв, а в їх боротьбі, змаганнях, суперечностях, драматичних епізодах висловити устами тих же героїв всю глибину свого суб'єктивного та ідеологічного світовідчуження, і тому не дивно, що не канонізований універсальний роман, несталий в своєму обсягові та змісту, майже завжди правив за знаряддя політичної та соціальної боротьби, а такий напрямок в де-якій мірі узбочував роман по-за береги художньої творчості і прибивав його до берегів другорядної службової ролі передузятого дидактичного і абстрактного уявлення дійсності.

Цей дидактичний і абстрактний напрямок⁴⁾ художнього уявлення дійсності особливо характерний для поступового розвитку реально-громадського роману в Росії і на Україні, які майже неподільні в своїй ідеологічній тенденції і які в літературній творчості, наче хотіли виправдати ті ригористичні вимоги пробудженої громадської думки, котра в своїй неблаганній послідовності становила їх і для всіх творів мистецтва.

1) С. Гаєвський «Теорія поезії». Кам. на Под. 1921, ст. 47.

Д. Загуг: «Поетика», Київ, 1923. § 35.

2) В. Фриче: «Очерки по історії западно-європейської літератури». Москва, 1908, ст. 125, 167—168.

К. Тіавдер: «Морфологія роману». Вопросы теорії и психології творчества, т. II, вып. I, С.-пб. 1909, ст. 255.

3) Л. Гросман: «Композиція въ романъ Достоевскаго». «Вѣстникъ Европы», 1916—IX—126—127.

4) З. Венгерова: «Русскій романъ во Франції». Вѣстник Европы. 1899, кн II. Роза Люксембург: «Душа русской литературы», Москва 1922, ст. 9. Андреевич: «Опыт философии русской литературы», изд. III Москва 1922, ст. 24—25.

П. Коган: «Литература этих лет» (1917—1923), Иваново-Вознесенск, 1924, ст. 145.

Л. Троцкий «Литература и революция», Москва, 1923, ст. 132.

Треба також сказати, що такі суворі і ригористичні вимоги¹⁾ громадянської думки до витворів мистецтва, в де-якій мірі сковували його в художньому вільному розвитку, та скеровували художню творчість, а особливо універсальний «роман», в сторону дидактичної одноманітності, а також до де-якого трафаретного і тендеційного уняття дійсності²⁾, од чого не були вільні і найкращі представники російського роману, як наприклад: Тургенев, Гончаров, Пісемський, Достоевський, Грігоровіч, Л. Толстой т. т. ин.

Цей додатковий соціально-етичний погляд суспільства³⁾ на твори мистецтва, особливо характерний для 60—70-х років XIX століття в Росії і на Україні, коли разом з тим одночасно панувала думка про обов'язок освічених верств перед простим народом, про його моральну зверхність над міською людиною⁴⁾, та про потребу завше і скрізь служити народу⁵⁾.

Як відомо романи і повісті Нечуя-Левицького з'явилися і сформувалися на протязі 70—80-х років XIX ст., коли на Заході і в Росії особливу силу придбав реальний громадський роман, з виявленням початків визвольного поступового руху, з змалюванням боротьби героя з тогочасними соціальними та родинними умовами і ця загальна схема побутового роману виразно відбилась в творах Нечуя-Левицького, хіба за винятком з'ясування своєї української, трохи селянської ідеології, яка так властива для його творів і сучасних для нього авторів⁶⁾.

Приступаючи до розгляду творів Нечуя-Левицького, ми мусимо знову зазначити, що нас не обходить ні мовна, ні стилістична сторони його романів, а ідеологічна цікавить нас остільки, оскільки вона впливає на технічну будову композиційного сюжету, а тому на підставі вище висловленого окреслення розуміння роману ми переходимо до таких повістей і романів Нечуя-Левицького:

1. «Нахаба» (Причепи)	1870 р.
2. «Хмари»	1871 »
3. «Микола Джеря»	1876 »
4. «Бурлачка»	1876 »

¹⁾ Цікаво зазначити, що в цій точці однаково мислять представники громадської думки в Росії і в Франції. Так Чернишевський каже: «Хай мистецтво задовольняється своїм високим і гарним призначенням: — підчас відсутності дійсності, бути де-якою заміною її та правити за підручник життя для людини. Дійсність по-над мрією і (II) істотно значіння бути вище за фантастичних вимог» (Чернышевский М.—«Эстетика и поэзия». СПб. 1893, ст. 105).

В ті слова висловлюється і Пуенсо: «Малювати образи соціального життя, або змалювати героїв в їх взаєминах до соціального оточення та соціальних законів — одним словом те, що цікавить більшість — ось те, що мусить правити за річ соціальної белетристики» (М. Пуенсо: «Основатели социальной школы в литературе». СПб. 1908, ст. 3).

²⁾ И. Замотинъ: «Тенденціозна беллетристика 60-х—70-х годовъ» Ист. рус. л-ры XIX в. подъ ред. О-ва Кул. т. IV. Москва, 1911, изд «Миръ» ст. 129—130.

³⁾ А. Машкин: «Вопросы эстетики и современность». Наука на Украине, 1922—III—178.

⁴⁾ И. Игнатов: «Художественная литература и критика 70 годов» — Ист. рус. л-ры XIX ст., ст. 58 т. IV.

⁵⁾ А. Скабичевский: «Беллетристика-народники». СПб. 1888, ст. 6.

⁶⁾ О. Дорошкевич: «Ідеологічні постаті в українській літературі після Шевченка». «Ч. Ш.», 1923, 4—5—170.

5. «Кайдашева сем'я» 1878 р.
6. «Старосвітські батюшки та матушки» 1881 »
7. «Над Чорним морем» 1888 »
8. «Навіжена» 1891 »
9. «По-між ворогами» 1893 »
10. «Київські прохачі» 1901 »

Ці десятиро зазначених повістей і романів Нечуя-Левицького, хоч і охоплюють своїм хронологічним датуванням цілу третину кінця XIX століття, але по своїм вражінням і настроям вони тісно злучені з 60—70 роками того-ж століття¹⁾, бо на нове активне і рухливе життя відгомону у Нечуя-Левицького не було.

Переходячи тепер до спроби викладу композиційних схем повістей і романів Нечуя-Левицького, які подають нам змогу з'ясувати технічну будову його творів, ми зазначимо спочатку ті умовні скорочення, що будуть у нашому вжитку для означення перспективної схеми:

A = Основа, де переходить дія.

B = Головний герой { які по технічній будові мають позитивну вдачу.

B₁ = Головна героїня { які по технічній будові мають позитивну вдачу.

B₁; B₁ = рівнобіжні герої і антитези до B та B.

CB; CB₁; CB₁ = статичне тло.

D = доведення дії роману.

II = рівнобіжна дія.

Розгляд схем романів Нечуя-Левицького ми спочатку переведемо в хронологічній послідовності, а всі належні висновки зробимо тоді, коли, крім розгортання сюжетів в хронологічній перспективі, стане також можливим прикласти і порівняти одну схему до другої:

I—«На х а б а».

A = Родина о. Хведора Чепурновського в с. Нестеринцях.

B₁ = Ясь Серединський, B = Ганя, доня о. Хведора.

CB₁ = Сполячені економічні служби і пан Хоцинський.

CB = Попівство зо всіма його звичаями.

З приводу того, що в початкових главах цього роману немає відповідних персонажів B та B₁ то з VI глави розпочинається виклад цілком нової значної епопеї генези роду Лемішків, яка переважає своїм обсягом вступну частину, де:

A = Родина Лемішків в м. Богуславі.

B = Яким (син Лемішки); B₁ = Зося Пшепшинська.

CB = Міщани і селяни.

CB₁ = Родина поляка станового Пшепшинського.

З X глави дія роману іде рівнобіжно і негативні типи B₁ та B₁, розпочинають новий роман (третій в цій компоновці), а B та B виконують службову пасивну роль для обрамлення B₁ + B₁.

D = сягає до третього покоління²⁾ (у Лемішків).

¹⁾ С. Єфремов: Історія Українського письменства. Київ, 1917, ст. 348.

²⁾ У Нечуя-Левицького дієві особи завжди виступають, як представники другого покоління.

II—«Хмари».

А = Родина Сидіра Сухобруса в м. Києві, та його дві доні.

Б = Дашкович

Б₁ = Воздвиженський

В = Степанида

В₁ = Марта

СББ₁ = Академія, студентство, професура.

Д = перші I—V глави стежать за рівнобіжним життям Сухобрусів, нині професорш, а лише після смерті Сухобруса в V главі, VI глава присвячується виявленню тла для головного героя Б (с. Сегединці), а дія переходить на онучок Сухобруса (третє покоління), які виступають на передню лінію і осередок руху скупчується коло них, з приводу чого виникають рівнобіжні романи:

А₂ = Родина Дашковича.

А₃ = Родина Воздвиженських.

В₃ = Ольга (доня).

В₂ = Катерина (доня).

Б₂ = Павло Радюк.

Б₃ = Кованько.

СВ₂В₃ = інститут; СБ₂Б₃ студентство Університету.

Д = З приводу протилежності натур В₃ та Б₂ (Ольга та Павло Радюк) по умислу автора, для героя нового другого покоління¹⁾ Б₂ виникає технічна потреба припасувати для нього відповідну героїню, а тому загальна дія знову ускладнюється новим романом, де:

А₄ = Родина Радюків та Масюків.

Б₂ = Павло Радюк; В₄ = Галя Масюківна.

СБ₂В₄ = Селянське оточення, і хлопоманське студентство.

Д = Б₂ + В₄ (Павло + Галя) як натури позитивні після життєвих змагань та перешкод сходяться; вільне місце коло В₃ (Ольга) займає полковник, чому ця повість, як і слід сподіватись, завершується шлюбом трьох пар.

III—«Микола Джеря».

А = Родина Петра Джері в с. Вербівці.

Б = Син Джері Микола; В = Нимидора.

СБВ = тяжкі умови панщини, в особах осавула, пана Бжозовського, викликають сильну динаміку, звідси і рухливий гон подій: втеча Миколи, спалення Бжозовського, перебування його на цукроварнях в м. Стебліві і життя в Акермані.

З перебування у наймах у отамана рибалок Івана Ковбаненка по-встає новий романічний епізод, де:

А = Родина Ковбаненків.

Б = Микола; В₁ = Мокрина (доня Івана).

СБВ₁ = рибалки, втікачі.

Але Б + В₁ натури різні, а тому по знесенню кріпацтва Б (Микола) повертається до В (Нимидори), але там Микола Джеря застает нове покоління заміжно свою дочку Любку.

Д = доведено до четвертого покоління до правнуків Петра Джері, які, не маючи активної ролі, підкреслюють колористість головного героя Миколи Джері.

¹⁾ Про постать Павла Радюка дивись статтю О. Дорошкевича «Ідеологічні постаті» «Ч. Ш.» 1923—III—223 та М. Драгоманов. «Листи на Наддніпрянську Україну», Київ 1917, ст. 35 «Нечуй після своєї спроби написати «високий» роман український [«Хмари», проба невдачної і з літературного і з ідейного боку (Радюк просто смішний дурень), написав соціальні романи з життя народного...»

IV—«Бурлачка».

A = Родина Прокопа Паляника в с. Комарівцях.

B = Василина (його доня).

B₁ = Станислав Ястшебський¹).

B = Тут має другорядну службову роль і виникає в невиразній по-
статі парубка Василя Кравченка.

CB = Селянські дівчата та парубки.

CB₁ = Польські паничі Хшановський, Прушинський, панна Бронислава,
тітка Стася і т. ін.

D = доведена до з'єднання B + B₁, але при обумовленій протилеж-
ности їх класового стану спричиняється до утворення досить сильної
динаміки і до втечі Василини на фабрику до Стебліва, де виникає нова
романічна пригода, де:

B = Василина.

B₁ = Марія (бурлачка).

B = Иван Михалчевський.

B₁ = Мина (бурлака).

CB₁ BB₁ = бурлацтво ; CB = селянство.

D = доводиться до шлюбу B + B і до третього покоління.

Саме просте порівняння свідчить про однотипову схему будови—
«Миколи Джері» та «Бурлачки», лише з тою одміною, що в першій повісті
виступає як провідна особа чоловіча постать, а в другій жіноча; про одна-
ковість говорить також і спільне місце втечі Миколи та Василини (фа-
брики м. Стебліва).

Що до «Бурлачки» то ще можна сказати, що Нечуй-Левицький тут
в значній мірі використав Шевченківський мотив—«Покритки».

V—«Кайдашева сем'я».

A = Родина Омелька Кайдаша в с. Семигорах та його двоє синів:

B₁ = Карпо.

B = Лаврін.

B₁ = Мотря (Довбишівна).

B = Мелашка (Балашівна).

CB BB₁ B₁ = селянське оточення.

D = доведена до шлюбу двох цих пар і до появи більш менш актив-
ного третього покоління.

VI—«Старосвітські батюшки та матушки».

A = Родина Прокоповичів в селі Чайках. Родина Терлецьких в с. Хохитві.

B = Харитин Моссаковський.

B₁ = Марко Балабуха.

B = Онися Прокоповичівна.

B₁ = Олеся Терлецька.

CBB = Селяни, попи, д'яки, конси-
сторські урядовці.

CB₁ B₁ = Різне панство: польське
(Бонковський), російське (Казанцев),
німецьке (Шмідт) і чех-учитель Гануш.

D = доводиться до смерті о. Хари-
тина, до шлюбу його донь Надєзі
з Петром Завиновським, Пелазі з Ва-
силем Лопатинським і до шлюбів
внуків Онисі, цеб-то дія сягає майже
(sic) до 5 коліна.

D = доводиться до шлюбу доні
Балабуки Насті з приставом удов-
цем, після невдалого закохання, дію
доведено лише до 3-го покоління.

¹) Тип Ястшебського, наче зворотна сторона ідеального «хлопоманського» сту-
дента типу—«Павло Радюк».

VII—«Над Чорним морем».

A = Родина Навроцьких в м. Кишиніві.

B = Соня (старша доня).

B₁ = Виктор Комашко.

СБ = тут має особливу силу, бо поява приятелів Б Комашки спричиняється до виникнення нових подій.

Д = перекидається до Одеси, де розпочинаються нові романічні авантюри, де:

A₁ = таж родина Навроцьких + товариство Комашки.

B₂ = Маня Навроцька.

B₂ = Фесенко-антипод Комашки.

Д = доводиться до шлюбів B + B₁; B₂ + B₂; а з'єднання B₁ + B₁ нищить B₁ а пошлюблення B₃ + B₁ неможливо, але ми довідуємось, що нарешті B₁ знаходить собі відповідну пару.

A₁ = Родина Мурашковых ibidem.

B₁ = Надія Мурашківна.

B₁ = Аристид Селаброс¹⁾.

СБ₁ = лише в розмовах та спогадах про Смирнських греків.

A = родина Бородавких і сестра Бородавкіна Христина Мелашкевичівна.

B₁ = Аристид Селаброс.

B₃ = Матрона Бородавкіна.

VIII—«Навіжена».

A = Родина удови Марти Королаєвої у м. Кишиніві.

B = Маруся Королівна.

B = Демян Ломицький.

СБ B₁ = урядовці офіційних установ.

B₁ = Марта Королаєва.

B₁ = Бочковський.

Д = доводиться до шлюбів B + B₁; B₁ + B₁ і до появи сина у Ломицьких (В будові другорядних персонажів треба зазначити ту службову роль, яку виконує в цьому романі, як і у попередньому («Над Чорним морем») родина Бородавких, а головне, сестри Бородавкіна, Христини Мелашкевичівни, навіть без зміни прізвищ; в перенесенні дії до Одеси і поверненні до Кишиніва повна тотожність композиційної географії цих двох романів («Навіжена», «Над Чорним морем»).

IX—«Поміж ворогами»²⁾.

A = Родина о. Артемія Кремницького в с. Горобцівці.

B = Ватя Кремницька.

B₁ = Антосьо Шмідт.

СВ = Попівство.

B₁ = Леонид Панасенко.

СБ = Заможне селянство.

Д = Протилежність B + B₁, на тлі сільських пліток веде до їх розходження; але все-ж ми довідуємося про шлюб B₁ + B₁; та В з новим невідомим другорядним службовим персонажем; третє покоління не виступає.

¹⁾ Компоновка трагедії Надії в де-якій мірі нагадує катастрофу Вері в «Обрії» Гончарова і де Селаброс—шаржований Волохов.

²⁾ Головний лейт-мотив цієї повісті дуже наближується до оповідання Гоголя М.: «Повість о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем».

Х—«Київські прохачі»¹⁾.

А = Родина професійного старця Кміти у Києві.

В = Улася, доня Кміти : Б = Литостанський.

С В = Київські прохачі всіх гатунків.

С Б = Невиразні дрібні урядовці.

Д = знову доводиться до шлюбу В + Б при механічно-штучній допомозі власноручних листів самого Кміти; третє покоління знову не виступає.

Покінчивши з цими схемами, ми тепер зможемо зробити спробу узагальнення будови повістей Нечуя-Левицького, на підставі порівняння тих же самих вищезазначених схем.

З самого простого розгляду цих схем, ми одразу спостерігаємо постійну повторність їх композиційної будови, яка так властива для Нечуя-Левицького і що можна подати в таких стислих висновках, а саме:

1. Повісті і романи Нечуя-Левицького—родинно-побутові.
2. Генеза родини завжди править йому за вихідну точку.
3. В залежності од родинно-побутової основи дія повісти за Нечуєм-Левицьким завжди сягає до вінця «родинного» роману, до шлюбу²⁾ і до появи третього і четвертого коліна.
4. Постійний паралелізм генетичної історії двох родин.
5. Закохання Нечуя-Левицького до родинної хроніки примушує автора до потреби широкого змалювання родинно-побутового тла, де статика бере гору над динамікою.
6. Перевага статичності спричиняється до трафаретно-одноманітного опису³⁾ персонажів, місцевостей, явищ природи.
7. Динаміка композиції залежить не од особистої вдачі героя, а од збігу тих обставин, переважно родинного характеру, які керують змаганнями героїв.
8. Ідеологічні мотиви були трохи чужі для родинно-побутового напрямку творчості Нечуя-Левицького, що особливо помітно на тяжкій компоновці його повістей, як: «Нахаба», «Хмари», «Над Чорним морем», де немає певної згоди між цими двома напрямками.
9. Для збільшення динамічного руху, в повістях з ідеологічним напрямком, Нечуй-Левицький постійно вживає простого технічного способу—перекинення героїв до нового оточення, що характерно для його повістей з громадською тенденцією («Нахаба», «Хмари», «Микола Джеря», «Бурлачка», «Над Чорним морем», «Навіжена»).

Зазначивши ці головні властивості схематичної будови повістей Нечуя-Левицького, ми також ще можемо сказати, що Нечуй-Левицький в композиції своїх схем завжди додержувався своєї улюбленої родинної генези і лише по-части в одному своєму романі—«По-між ворогами» узо-

¹⁾ В основу цієї повісти уложена добре відома всім старожитнім киянам мандрівна фабула про жебрака урядовця, який видав свою дочку, освічену панночку, за того чоловіка, який більше за других подавав милостині псевдо-старцеві.

²⁾ Такою властивістю що до своїх героїв Нечуй-Левицький наче хотів виправдати свої слова: «на селі, коли семінарист зайде до якої дочки батюшки двічі зраду, то вже був певний знак, що він постановив собі вже свататись». («По-між ворогами» твори т. І С.-ПБ. 1899, ст. 660.

³⁾ Це питання може бути за тему окремої студії.

чився до трафаретної схеми¹⁾ сучасного йому демократичного поступового роману.

Життя і побут родини міцно тримали в своїх обіймах художню творчість Нечуя-Левицького²⁾, чому він навіть, маючи добрий намір подати тогочасне йому соціальне життя, постійно викладав його в тісних рамках своєї родинної повісті, убгавши до неї чималу хроніку кількох родин, які своїм життям відбивали і громадське життя.

Милування в побуті родини завжди спричинялося майже до фотографічного опису тла, і як це часто спостерігаємо в повістях Нечуя-Левицького, тло має значнішу роль, ніж самі дієві особи, яскравим прикладом чого може бути хоч би та сама повість «Поміж ворогами», де постаті Ваті та Леонида (композиційні герої) менш виразні, ніж те тло, на якому вони виступають.

Цей постійний виклад родинної хроніки у Нечуя Левицького, має своє пояснення в тому, що він коріниться в його класовому походженні з селянського попівства, де завжди були дуже сильні патріархальні традиції родинного побуту, чому знову треба зазначити, що навіть і композиційна техніка автора залежить од його класового стану.

¹⁾ И. Замотинъ: «Тенденціозна беллетристика», ст. 130.

²⁾ Цікаво також для нас, що Нечуй-Левицький в своєму власному житті офіційного родинного щастя не зазнав.

М. ФІЛЯНСЬКИЙ

До музейних справ у нових умовах життя.

Коли ми візьмемо на увагу час дореволюційного стану і прирівняємо його до становища сучасного по контингенту маси, що з неї тепер складається «публіка» наших музеїв—ми знайдемо велику і цікаву різницю.

Та маса, що до революційного часу складалася переважно з елемента, з якого складається й зараз публіка західно-європейських музеїв, цеб-то того елемента, що всяк час має змогу замінити шаблон будня шаблоном закордонної подорожі з докончою метою розваг Монако і необхідним оглядом «європейских достопримечательностей» обмеженим авторитетним перстом Бедекра—та маса у нас майже зникла. Сучасний контингент, що ми бачимо в наших музеях складається, переважно із трьох елементів.

Перший—це молодь, що йде, або яку ведуть в музей маючи на меті систематичний огляд. Другий—науковий діяч, що шукає в музеї найбільше місцевого матеріалу в різних галузях наукової праці.

Зараз народжується третій елемент, що складається з представників свідомого селянства, яке, заповнившись в необхідності перенесення в буденний вжиток культурних засобів,—має надію знайти в музеї поліпшення своєї продукції в межах буденної праці і робітничого класу, що великою масою йде в музей, де він почуває можливість, шляхом наочного досвіду, доповнити свій загально-освітній вантаж. (Я навмисне не торкаюсь контингенту представників мистецтва, маючи на увазі розвиток теми іншого змісту).

Який би відділ музею не довелося в наш час утворювати, чи то новий, чи то на підвалинах готового матеріалу здобутку попередніх часів—кожний працівник музейної справи повинен зважати на цей здвиг контингенту, що цілком є наслідок зміни самих підвалин існування; і перед тим, хто на чолі музейної справи, або тієї чи іншої його галузи—стоїть на легке завдання з одного краю не зірватись з твердого наукового ґрунту, а з другого—задовольнити потреби нового життя в умовах його феєричного льоту. Хто не стежить за ним, або твердо зупинившись на непохитній підлозі старих академічних традицій, не звертає на нього певної уваги—той має залишити свою працю по-за межами живих колій, що їх прокладає сама дійсність. І це особливо торкається тих справ, що самою своєю істотою мають безмежні стосунки з життям, одірватися від яких—це значить припинити пульс життєвих артерій.

В наших музеях, в центральній меті завдання яких стоїть місцева територія, як матеріал широкого досвіду, повзз місту якого не проходить і не повинен проходити ні один представник молоді, вихованої під крилом нових течій—майже нема в своїм складі систематично улаштованих спеціальних відділів, цілком присвячених землі, як ґрунтові і джерелу матеріального стану населення України і головному шляху його культури.

Це явище—цілком аномальне: необхідність такої інституції диктується не тільки практичною необхідністю взагалі, а й тим складом сучасних умов, що ними відчинились двері до широких наукових і практичних перспектив і нових принципів виховання. Маючи багато таких любовно улаштованих відділів, як відділ примітивів народної творчості, археологічного досвіду і т. д. і не маючи відділу головних підвалин самого існування народу—наші музеї гублять рівновагу, одностороннє освітлюючи життя території, продукцію її творчості і всі ті можливості, що дається науковим досвідом натуральних багатств. Ще не було часу коли-б практична необхідність і принципова можливість утворення такого відділу уявлялася так ясно і почувалася так гостро, як у цей великий історичний час.

Загальний зміст такої інституції обмежується і цілком визначається терміном—Геологічний відділ, коли надати йому відповідний зміст, а коли надати широкий масштаб—терміном—Відділ Вивчення Світотвору.

Наближаючись до конкретного складу схеми такого відділу, я повинен висловитися, що його не можна уявити инакше, як в низці підвідділів, що оточуючи головний науковий центр звязували-б його з життям, будируючи ініціативу практичну й наукову, даючи змогу молоді працювати над досвідом тієї або іншої—в данім разі Української території, як до цього виховання так і до поповнення матеріалів такого відділу і ерудуючи глядача не ефектом кількості і технічного антуражу, а повнотою досвіду по тій або іншій науковій чи прикладній речі.

Виходючи з такого погляду я уявляю собі утворення Геологічного відділу, як ґрунту краєзнавства даної території, такого змісту.

Загальний підвідділ.

Цей підвідділ мусить являти собою всі головні геологічні епохи в їхньому революційному поступі, починаючи від найдавнішої доби і до сучасного нам геологічного стану.

Провівши глядача шляхом еволюції історичного утворення землі—він повинен довести його до сучасної її форми шляхом окремих, до кожної геологічної доби, пристосованих мап, з палеонтологічними матеріалами по фауні, флорі кожної доби, з малюнками і реконструкціями окремих стадій еволюційного процесу в світі рослин і животин і репродукціями живого ландшафту кожної доби окремо. Minimum його повноти повинен оточуватися межами орієнтовки по геологічній кафедрі вищих інституцій природознавства. Являючи собою підготовчий шлях до центрального підвідділу, цілком присвяченого окремій території, наприклад Полтавщині—він повинен являти собою схему історичної геології в формах можливої наочності.

В тім самім підвідділі слід показати роботу головних факторів історичного процесу—води, вітру, огню, газів і їх хемічну і механічну роботу.

Цей матеріал слід улаштувати в межах завдань геології динамічної.

До цього загального підвідділу тимчасово повинно пристосувати відділ загально-мінералогічний; я кажу тимчасово і в головних його представниках, бо зібрати цей матеріал в масштабі, який би був справді цікавий для наукової праці—це річ, що про неї можна говорити тільки конструюючи підвідділу, спеціально присвяченого окремій території, про що маємо говорити далі. В цій частині можна і слід дозволити зовнішній ефект в виборі і розподілові по класам мінералів, яких ефект диктується самою природою в багатстві форм і фарб—мінерального царства, і над цим ефектом живою спинається кожний мінералог незалежно від шаблів його естетичного

розвитку. Майже в кожному музеї (ми маємо на увазі не музеї спеціального призначення, а ті з них, що мають на своїй меті загальне освітлення життя даної території)—є так званий мінералогічний відділ.

В який би ми відділ не зайшли, скрізь цей відділ улаштовано по одному традиційному шаблону: перед нами ряд вітрин, де по класам розкладено зразки різних мінералів і зразки різних порід, з надписами назви над кожним із них. Так улаштовується мінералогічний відділ в кращих випадках здебільшого—ми бачимо відділ мінералогічний в зразках, розкладених по вітринах без якоїсь системи і без уваги на те враження, яке має винести глядач і особливо та молодь, яка так цікавиться музеєм і, між іншим, геологічним відділом музею, майже ніколи не маючи в своїй інституції такого відділу.

Треба одверто і раз на завжди сказати, що мінералогічний матеріал в такому його улаштуванні—це просто баласт, навіть більше—отрута для глядача. Огляд такого матеріалу дає той відомий осадок, який залишається від огляду музеїв, збірки яких не розраховані на психологію огляду.

В конкретнім підході до справ і улаштування мінералогічного відділу треба уявляти справу якимось інакше.

Немає ніякої необхідності виставляти в вітринах, все, що з якоїсь галузи має музей. Поділивши мінерали на окремі класи, а породи по геологічній добі—треба показати характерні з них, естетично улаштувавши їх в вітражах. Кожний мінерал повинен бути датований не лише назвою, а й його формами кристалізації і формами хемічного складу. Всі другорядні зразки, як матеріал, що освітлює багатство того чи іншого складу—повинні улаштувати тут же в закритих вітринах, кожен момент готових до послуг фахівця, чи глядача більш-менш підготованого або зацікавленого деталями галузи.

В такому вигляді матеріал не стомлюватиме і вийде в багаж глядача не в голій формі випадкової речі а в *entourage* його природи, його фізичних і хемічних властивостей; характерність зразків і уміла обмеженість їх кількості, яка цілком залежить від індивідуальності упорядника—дасть можливість легко вийти в пам'ять систематезованим матеріалом. Цими галузями—історичної, динамічної геології і мінералогії—слід обмежити підвідділ загальний, який повинен являти собою підготовчий шлях до головного підвідділу, цілком присвяченого даній території.

Цей територіальний підвідділ, своєю істотою один із головних відділів кожного Краєзнавчого Музею України повинен поділятися на дві частини—наукову і прикладну. В улаштуванні його повинно звернути однаково увагу як на ту так і на другу частину, підкреслюючи, що частина наукова ні в якому разі не повинна відійти на другий план.

В своїй науковій частині він повинен мати всі матеріали, з яких би можна було уявити геологічну місцеву структуру, як наслідок загально-історичного процесу. Вона повинна складатись переважно із досвідів натуральних оголень (обнажень), реконструкцій артезіанських проходів, визначення високостей водорозділів і пойм, які-б нарешті давали-б змогу утворення гіпсометричних мап не тільки в рельєфах зовнішньої площі, а й в структурі її недр. Палеонтологічний матеріал повинен бути додатком, на який треба звернути особливу увагу, бо такий місцевий матеріал має велике загально наукове значіння. Матеріали по ґрунтознавству, як остан-

ньому кроку геологічного процесу повинно надати форму систематичного досвіду, обставивши їх можливістю лабораторної аналізи.

В третій, останній частині геологічного відділу, присвяченій прикладному досвіду—слід уявити фонд територіальних багатств поскільки їх користь виявилась і має виявитись наукою і життям. Таким чином повної міри увагу повинні звернути на себе всі матеріали добуті з землі в межах даної території, а саме: матеріали будівельні, керамічні, зразки натуральних фарб, торфу, вапняків, пісківців і т. д. з мапами місцевостей, де вони є і аналізами—якісною, кількісною, колорійною й механічною, з історією їх скористування і можливістю практичного вживання. Поруч, з сирими зразками—слід показати зразки продукції, в формах практичного скористування по кожному матеріалу окремо. В утворенні цієї прикладної частини, треба звернути увагу на напрямок і всю необхідність його сучасного, прикладного досвіду.

Статистичний матеріал повинен додати собою наочні дані розвитку в скористуванні того або іншого роду матеріалу і являти собою поступ чи прогрес в тій чи іншій галузі спростування.

Відділ спеціальної літератури по всім галузям природознавства, що мають той або інший зв'язок з геологією, мінералогією, палеонтологією, ґрунтознавством—повинен обслуговувати наукову і практичну потребу як інституцій, так і окремих представників наукової і практичної праці з усіх галузей цього роду природознавства, і повинен складатись не лише з монографічного матеріалу, а і з біжучої місцевої і закордонної літератури.

Таким чином, логічно поділивши відділ вивчення світотвору на три частини: загально підготовчу і частину спеціального присвячення даній території в двох напрямках—науковим і прикладним—ми тим самим йдемо на зустріч завданням життя по трьох головних його лініях.

По першому відділу—в напрямку втілення здорових поглядів на весь процес світотвору; по другому—в напрямку нерухомих основ наукової дисципліни, і по третьому—шляхом поширення наслідків наукового досвіду—в напрямку підйому свідомлення й поширення масштабу поліпшених засобів користування природними багатствами території, тим самим йдучи на зустріч докончій меті краєзнавства, але не в тім академічному його розумінні, яке панувало і зараз панує майже в усіх краєзнавчих колах, а в живій формі досвіду кожного факту природи і життя на фоні і ґрунті історичного респекту, що зв'язує всі окремі факти, так життя природи як і життя чоловіка—в один безпереривний процес.

Таким загальним фоном що до життя природи і життя чоловіка—повинен бути процес, який в продукції людини—ускладняється фактором соціально-економічних відносин.

Ми спинились і навмисне докладно на однім відділі музею—геологічним, і показали конкретний спосіб необхідности об'єднання існуючих музейних матеріалів і музейної праці загальним і живим принципом—по одній лінії—геології. Але цю перестройку слід провести по всіх відділах музеїв (може за винятком археології, яка в головних рисах репрезентована в музеях логічно) і не тільки по матеріалах і по праці в межах музеїв, а й по формах зв'язку музеїв з життям—взагалі. Але про це маємо говорити окремо.

Шевченко й жандарське управління.

Десять років тому назад дуже стурбований був і багато праці поклав Департамент Поліції, розшукуючи корнів і ліквідуючи український рух, що особливо виразно тоді позначився.

Якраз десять років назад сповнялося сто років із дня народження Шевченка і влада чекала демонстрацій і різних виступів.

Київська міська дума виступила тоді з протестом збудування пам'ятника Шевченкові в Києві; в будівництві його мали взяти участь всі міські самоврядування «южных» губернь, котрі в свою чергу розробляли плани святкування шевченківських днів на місцях.

Зокрема група українського громадянства м. Чернігова внесла проєкт святкування цих днів у Чернігові, і навколо цього й розгорілася боротьба по-між союзами «націоналістів» та українцями, в наслідок чого в архіві Чернігівського Губерніяльного Жандарського Управління із'явилося нове «діло» «об украинско-мазепинском движении в Черниговской губернии»¹⁾.

«Націоналісти», як відомо, в той час якраз підняли голову й досить рішучо виступали в боротьбі з національними меншостями, й особливо з українцями, що об'єднувалися в «мазепинской партії», і євреями, які організувалися... в партії К.-Д., яка, на їхню думку, була єврейською організацією. («Никакой русской К.-Д. партии нет. Состоят же там представители еврейства, прошедшие через строгую цензуру союза еврейского равноправия»²⁾).

Ретельно готувалися до шевченківських днів чернігівські націоналісти, які провадили працю за директивами центральної петроградської організації, а з своїми звичайними методами роботи увійшли в повний і тісний контакт з жандарським управлінням і цілком по заслугі поділяють з ним славу «подавления и пресечения в корне» нової небезпеки — українського сепаратизму.

21 березня 1914 року в «русском собрании» в Петербурзі відбувся доклад члена державної Ради протоієрея Т. І. Буткевича про мазепинський рух, в якому автор забив «на сполох!» до всіх «истинно русских людей».

Доповідач, аналізуючи творчість Шевченка, дошукуючись корнів походження українського руху, — прийшов до такого висновку:

...«в произведениях Шевченка проглядывает глубокое религиозное настроение, пламенная любовь к великой России.

...Шевченко прекрасно знал врагов нашей родины — поляков и жидов и уже по одному тому не мог сочувствовать мазепинскому движению»...

¹⁾ «Дело за 1914 год, по описи № 56».

²⁾ «Националисты в 3 Думе», Петроград. 1912, ст. 3.

Пробуджені прикладом Петербургу захвилювалися й чернігівські націоналісти і один з них—«член совета Черниговского Отдела Всероссийского Национального Союза,—присяжный поверенный Владимир Степанович Иващенко¹⁾—також 11 квітня 1914 року, на загальних зборах чернігівського відділу нац. союзу читає доклад на тему: «Поэт Т. Г. Шевченко с политической точки зрения», якого потім було видруковано окремою брошурою, але її, здається, не було поширено.

Цей цікавий документ починається так:

«Черниговские националисты живут в самом центре той славной Малороссии, которая является ничем иным, как единой и неделимой Россией, управляемой под скипетром Российского Самодержца; но с таким политическим положением Малороссии, которое вошло в кровь и плоть населения этой богатой житницы России, никак не могут примириться зарубежные и внутренние враги—украинофилы, мечтающие о «самостийной» Украине (sic), и в этих видах против целостности и единства Российской Империи с их стороны начался очень грозный и опасный поход в виде украинско-мазепинского движения».

Далі автор, з щирим бажанням виявити цей небезпечний рух робить аналіз його.

Що таке являють собою ці «мазепінці»?

«На этот вопрос дается вполне определенный ответ в сочинении профессора П. И. Ковалевского «История Малороссии» (стр. 211),—где почтенный автор говорит: «мазепинцы—это русские малороссы, исповедывающие основные начала гетмана Мазепы—измену родине, измену России. Мазепинцы—изменники России, изменники всему родному, рабы и прислужники поляков и жидов».

На щастя це ще дуже невелика група, яка не знаходить собі співчуття серед широких народніх мас. Навіть більше: «настоящим малороссам мазепинское движение совершенно чуждо» й саме слово «Мазепа» являється для «малороссов омерзительной бранью»... но справедливо говорится в русской пословице: «в семье не без урода»;—і серед українського громадянства знаходиться партія, яка у власних інтересах використовує український рух.

Національним складом ця група являє собою людей, які з українською літературою й з українською народністю не мають нічого спільного: це «евреи крещенные и настоящие, помогающие равноправия, поляки и некоторые, по ошибке считающие себя русскими», а своїм громадським станом це в більшості земські діячі та особи т. з. вільних професій.

І ведуть вони свою антидержавну роботу в повному контакті з закордонними революційними, антиросійськими організаціями.

Чернігівський жандарський полковник в своєму рапорті в Департамент Поліції від 8 квітня 1914 року (на № 80816, по 4 делопроизводству, № 4158)²⁾ роз'ясняє, що «украинско-мазепинское» движение, яке спостерігається в межах Чернігівської губернії походить з Австрії. Адептами цього руху являються по ки-що незначні групи «смутьянов», які об'єднуються в «гурты» і хочуть під виглядом культурно-освітніх завдань, котрі направлені начеб-то на вивчення «Малороссии» та її письменства, провадити

¹⁾ Повний титул видрукований на першому листі його докладу.

²⁾ «Дело о украинско-мазепинском движении»...—стор. 7.

серед своїх однодумців ідеї українського сепаратизму на федеративних принципах з Австрією. Такий «гурт» раніше існував і в Чернігові під маркою «закритого года полтора тому назад» місцевого відділу т-ва «Прогресу». І тепер провідар цього гурту, місцевий присяжний повірений І. Л. Шраг «ні трохи не зрадив своїх українофільських поглядів та переконань і має досить значну кількість прихильників і однодумців серед земських і декотрих міських громадських діячів і осіб вільних професій, головним чином серед місцевих адвокатів. В м. Ніжині такий «гурт» існує серед студентів ніжинського історико-філологічного інституту»...

Далі в цій доповіді йде дуже цікавий уступ (стор. 7):

«Насколько удалось установить наблюдением, население Черниговской губ., в широких его слоях этим нарождающимся антиправительственным движением вовсе не заинтересовано, но если бы деятельность «гуртов» начала развиваться и руководителям украинско-мазепинского движения удалось бы провести в жизнь малорусского населения идеи поэта Шевченко и воспитать в этом населении сознание о материальных выгодах, могущих быть от украинско-мазепинского движения, то в этом случае могло бы создаться такое же настроение, какое имело место во время погромов в Черниговской губернии в 1905 году».

І для доказу, оскільки небезпечно для державного спокою проповідь національного відродження Шевченка, п. полковник зупиняється на розборі його творчости.

За згаданим докладом Іващенка він твердить, що «мазепинцы»: пользуюсь огромной популярностью Шевченка, как поэта — прагнуть того, чтобы використати його як знаряддя своїх ідей для проповіді і зокрема 100-літній ювілей його обернути в своє національне свято.

Далі жандарське управління турбується, що український рух охоплює що далі, то ширші коло суспільства і знаходить собі наслідувачів не лише серед земських та міських громадських діячів та осіб вільних професій, але навіть серед «кадетствующих чиновников», (одним з тих, хто являвся в Чернігові захисником святкування Шевченка був губ. «предводитель дворянства» Рачинський).

І от ці «неразборчивыя в средствах смутяны», що всіма засобами скористовуються, щоби нагадати про себе й сіяти «крамолу», і теперішній ювілей також хочуть використати для того, щоби шляхом «безсловесної демонстрації» прищепити ворожнечу до Росії в серцях «мирного и добродушного малорусского населения».

Бо ціла творчість Шевченка, в супереч докладу Буткевича в Петербурзькому Національному Союзі, направлена совсім не до піднесення любови до єдиної й неподільної Росії, але рішучо має на меті виховання народу в дусі ворожнечі до неї й обстоює повстання й сепаратичне відокремлення.

Розбираючи, напр, вірш «Суботів» («Встане Україна

І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти...»)

вони обурені:

Шевченко возбуждает к восстанию и вполне определенно высказывает надежду, что Малороссия освободится от неволи и будет самостоятельной

Разве приведенные слова Шевченка не дышат стремлением к свободе (підкр. мое. А. Л.), к сепаратизму?!»...

Просто якась невідповідальність за свої слова жандара, що в своєму засліпленні й тупості не помічає навіть, що сам говорить. Доводячи далі, що Україна від прилучення до Росії тільки виграла, що, навпаки, монарша ласка на ній помітна значно більше, ніж на інших частинах імперії, що населення почуває себе цілком задоволеним, непригноченим, вільним,—він вживає вислову: «разве слова Шевченка не дышат стремлением к воле»...

Що ж власне привело чернігівських націоналістів і жандарське управління до такого зворушення в боротьбі з «мазепинцями».

В загальній хвилі духовного піднесення перед визначним ювілеєм народнього поета, що, коли не перевернув світогляд мас, то принаймні примусив задуматися над своїм еством,—відбився й на Чернігівському громадянстві, взагалі досить неворухливому й пасивному.

І група, до 25 чоловіка, на передодні ювілейних днів—31 січня подає заяву до місцевої Управи з пропозицією порядку святкування.

Пропозиції ці не були вибагливі й не дуже страшні для державного спокою. Вони прохали:

1.—25-й в день смерти відправити панахиду по Шевченкові.

2.—Закласти при Чернігівській міській бібліотеці відділ українського письменства імени поета.

3.—Виконати давнішу постанову міської Думи про зміну «Шосейної» вулиці на «Шевченківську», що мотивувалося тим, що на цій вулиці в готелі зупинявся Шевченко, коли переїздив через Чернігів.

4.—Назвати «Шевченківською» одну з міських шкіл.

5.—Роздати учням міських шкіл твори Шевченка.

і 6.—Командувати до Києва свого представника на закладку пам'ятника й для участі в святкуванні Шевченка, які київська міська Дума улаштувала на 26-28 лютого б. р.

От і всі пункти злощасної заяви, яка зняла цілу бурю й породила діло про підлив державних підвалин «кучкою мазепинцев».

Дальніша доля Шевченківських днів залежала від Думи, на чолі якої стояв українець А. В. Верзілів. Він вносить цю заяву спершу на обговорення в шкільний комітет при Думі, головою якого сам був, і, коли вона там проходить,—робить про неї доклад в засіданні міської Думи 26 лютого.

На засіданні націоналісти на чолі з Іващенком суворо виступають проти свят і обвинувачують міського голову в тому, що він не повинен був «по занимаемой им должности, как представитель власти» давати хід цій заяві, а як акт виразно антидержавний зараз же його ліквідувати.

Але Дума стала на іншу точку зору і після обговорення ухвалює:

1.—При міській бібліотеці організувати «шевченківський відділ» із збірки творів Шевченка, альбомів, художніх і письменних творів про Т. Г. Шевченка.

2.—Театральний сквер переіменувати в «шевченківський», прикрасивши його погруддям поета.

3.—Вносити платню за навчання за 2-х талановитих учнів в художніх та музичних школах.

Таким чином Дума провела в принципі постанову про святкування Шевченка, правда викресливши з первісного проєкту святкування його пам'яті, як громадського діяча, і залишивши тільки пункти, що давали

можливість відзначити його принаймні, як поета. Але в цьому націоналісти вгледіли лише тонку політичність міського голови, який зумів хитро розв'язати це питання в Думі «в благоприятном для мазепинцев смысле».

Дальніший хід справи й почав власне енергійний розшук і розкриття трохи не змови на державну зраду.

Жандарське Управління відношенням від 1 квітня (№ 3897)—В.-срочно. «Совершенно секретно» на ім'я міського голови, негайно пропонує подати до Управління копію заяви про святкування шевченківських днів «с подробным наименованием всех лиц, подписавших таковое, копию журнала заседания училищной комиссии, в коей обсуждался вопрос о чествовании памяти Шевченка, с указанием лиц, принимавших участие в этой комиссии и копию журнала заседания городской Думы от 26 февраля с. г. той ее части, которая относилась к обсуждению вопроса о Шевченковских торжествах, с указанием лиц, принимавших участие в этом заседании».

І зараз таки губернатором, розпорядженням по Жандарському Управлінню (16 квітня 1914 року, № 4020, стор. «Діла» 12)... був даний наказ— «установить надзор за местными украинофилами».

А Жандарське Управління наказом по всіх своїх відділах «таємно» розіслало для ознайомлення з Шевченком і пов'язаним з його іменем рухом брошуру Іващенко «для сведения и соображения при розыске».

З другого боку надзвичайно захвилювався національний союз.

В самій заяві про святкування пам'яті Шевченка для них була уже ознака небезпеки,—розв'язання-ж її в «прихильному для мазепинців» дусі—було доказом початку державної зради.

Але багато клопоту завдала їм присутність на заяві імен, проти яких вони не могли нічого вдіяти і почувши які «с а м губернатор развел руками».

«Если подписали вышеозначенное заявление о чествовании памяти такого «лучшего сына украинского народа», каким на самом деле был по своим политическим убеждениям Шевченко,—его поклонники, известные украинофилы и лица исповедывающие программу кадетской партии (подумаеш, які небезпечні революціонери!), то удивляться тут нечему и такое отношение с их стороны и теперь вполне понятно»—дуже вже кадети впе-клися жандарському управлінню і були для нього (як видно з усіх справ) що-найменше «бомбістами».

...«Но когда на этом же самом заявлении, к крайнему удивлению, красуются подписи и других лиц и среди последних господствующего в Российской Империи благородного дворянского сословия, занимающего видные и ответственные должности на государственной службе, как например камергер А. К. Рачинский и когда городской голова... говорят про урочисте святкування пам'яті Шевченка, який завше «питал сильную злобу и всегда очень враждебно относился к единой и неделимой России и стремился к сепаратизму Малороссии, то для нас националистов, само собою встает необходимость серьезно призадуматься над украинско-мазепинским движением» і вжити всіх заходів до того, щоби своєчасно «пресечь все даже малейшие попытки к причинению зла нашей Родине, находящие какое-либо проявление со стороны украинско-мазепинского движения, «чтобы и другим, смотря на это, так делать не повадно было».

Виконанням цього рецепту була вся дальша політика.

Т. Г. Шевченко про поезію Барб'є.

Поміж багатьох творів, що відбивають революційну боротьбу французького робітництва минулого століття, найкращі, найзворушливі рядки належать Вікторові Гюґо—рядки про розстріл комунарів коло муру кладовища Пер Ляше.

Але їм дорівнюють вірші Огюста Барб'є (1805—1882) учасника в революційній боротьбі й Паризькій революції 1830 року.

Вірші Барб'є були в Пушкіновій бібліотеці; про них згадують Лермонтов, Достоевський. Захоплювався ними й Т. Г. Шевченко, й у своєму «Дневникові» від 16—17 вересня про них багато де-чого розповідає. Він навіть цілком містить переписаного вірша «Собачий Бенкет». Уперше цього вірша надрукувала Герценівська «Полярная Звезда». Потім його передрукують весь час, кінчаючи нашими днями.

Образи вуличного бою, розлюченої юрби, переляканих панків в батистовій білизні залишають незабутнє вражіння, зворушують і тепер, мов близька сучасність.

Особливо-ж тепер цікавий для нас тогочасний Париж, змальований Барб'єм: в ньому ми достоту пізнаємо сучасний Париж, весь повен наших білогвардійців, що звідти рвали на шматки їхню-ж Росію, проповідували «хрестовий похід» на більшовиків, підюжували французьких банкірів на Денікинську й Врангелівську інтервенцію, — Париж, — втілення біржі і міжнародний ресторан, де зібралась

«П'яна наволоч всіх націй

Всіх країн грабіжники»

за влучною характеристикою Ф. Солодуба.

В-ва знали, що цього вірша,—а друкували лише першу частину його—зробив або Курочкін або Михайлов¹⁾. В «Дневникові» Т. Г. Шевченко каже: «Завітали до Бенедіктова. Зустрів мене щиро й приязно, а після різних балачок він, на моє прохання, зачитав нам деякі частини «Собачого Бенкету» (Барб'є) і лише тепер я переконався, що цей чудовий переклад справді зробив Бенедіктов». В Бібліотеці Харківського Університету мені довелося в 1921 р. натрапити на рукописний «Дневник» Т. Г. Шевченка, переписаний дрібним чітким почерком (шафа V, п. 6, ч. 3), а також і переписаний весь «Собачий Бенкет»:

Когда взошла заря, и страшный день багровый,—

Народный день настал,

Когда гудел набат и крупный дождь свинцовый

По улицам хлестал!

¹⁾ В. Львов—Рогачевський. Хрестоматія по революц. літерат. 1924 р. Москва.

Когда Париж взревел, когда народ воспрянул
И малый—стал велик!
Когда скопившийся веками грозно грянул
Гром злобы,—страшен, дик!
Конечно, не было там видно ловко сшитых
Мундиров наших дней:
Там действовал напор лохмотьями прикрытых,
Запачканных людей!
Чернь грязною рукою там ружья заряжала
И закопченным ртом.
В пороховом дыму неистово кричала:
Е-на мать—умрем!!!
А эти баловни, в натянутых перчатках,
С батистовым бельем,
Женоподобные,—в корсетах на подкладках,—
Там были-ль под ружьем?
О, нет!.. Их там не было, когда, все низвергая,
И сквозь картечь стремясь,—
Та чернь великая,—и сволочь та святая—
К бессмертию неслась!
А те господчики,—боясь громов и блеску,
И слыша грозный рев,
Дрожали где-нибудь, вдали, за занавеску
На корточки присев!
Их не было ввиду,—их не было в помине
Средь общей свалки там,—
Затем, что, видите-ль: Свобода,—не графиня
И—не из нежных дам,
Которые, нося на истощенном лице
Румян карманных слой,—
Готовы в обморок упасть, при первом крике
Под первую пальбой!
Свобода,—женщина, с здоровой, мощной грудью,
С загаром на щеке!
С зажженным фитилем, приложенным к орудию,
В дымящейся руке!
Свобода—женщина, с спокойным, твердым шагом,
Со взором огненным,—
Под гордо веющим по ветру красным флагом,
Под дымом боевым!
И голос у нее,—не женственный сопрано,
Ни жерл чугунных ряд,
Ни медь колоколов, ни шкура барабана—
Его не заглушат!
Свобода—женщина,—но в сладострастии щедром
Избранникам верна!
Могучих лишь в свои приемлет недра
Могучая жена!
Ей нравится плебей,—окрепнувший в проклятиях,
А не гнилая знать!

И, в свежей кровию дымящихся об'ятях,—
Ей любо трепетать!
Плебейка гордая,—она—с отрадной речью
Являлась нам в стенах—
Избитых ядрами,—униженных картечью,
С улыбкой на устах!
Она,—огонь во взорах,—в ланитах жизни краска,
Дыханье горячо!
Лохмотья, нагота,—трехцветная повязка
Чрез голое плечо...
Она пришла: народный жребий вынут!
Корона царская долой!
Измята армия. Трон скомкан,—опрокинут—
Кремнем на мостовой!

.....

И—что же? О, позор! Париж—столь благородный
В кипеньи гневных сил,—
Париж,—где некогда великий гнев народный
Власть львиную сломил,
Париж,—который весь гробницами уставлен—
Величий—всех времен!
Париж,—где камень пальбою продыравлен,—
Как рубище знамен!
Париж,—отъявленный сын хартий, прокламаций,
От головы до ног—
Обвитый лаврами,—Апостол в деле наций,—
Народов полубог!!!..
Париж,—что некогда, как светлый купол храма
Всемирного—блистал,—
Стал ныне скопищем нечистоты и срама,
Помойной ямой стал!
Вертепом темных душ, мест ищущих в лакеи,
Паркетных шаркунов,—
Просящих нищенски для рабской их ливреи
Мишурных галунов!
Бродяг, которые рвут Францию на части,
И,—сквозь плевки, толчки,
Визжа,—зубами рвут подохшей царской власти
Красивые клочки!
... Так вепрь, израненный, сраженный смертным боем,
Чуть дышет в злой тоске,
Покрытый язвами,—палимый солнца зноем,
Простертый на песке,—
Кровавые глаза померкли, обезсилен—
Могучий зверь поник...
Отверстый зев его шипучей пеной взмылен
И высунут язык...
—Вдруг—рог охотничий пустынного простора
Всю площадь огласил

И спущенных собак неистовая свора—
Со всех рванулась сил!
Завыли жадные! Последний пес дворовый
Оскалил острый зуб,—
И с визгом кинулся на пир,—ему готовый,
На неподвижный труп!
«Борзые! Гончие! Лягавые! Бульдоги,—
Пойдем»!.. и все пошли..
«Нет Вепря!..—Короля! Возвеселитесь боги!
Собаки—короли!..
«Пойдем!.. Свободными! Нас не удержат сетью,
Веревкой не скрутят!
Суровый сторож—нас не приударит плетью,
Не крикнет: «пес—назад!»..
За те щелчки, толчки,—хоть мертвому отплатим!
Коль не в кровавый сок
Запустим морду мы,—так падали ухватим
Хоть нищенский кусок!»—
«Пойдем»! И начался пир всей собачьей злости,
Трудиться стали что есть сил.
Тот пес—щетины клоч, а тот—кровоавой кости
Обгрызок ухватил,—
И рад бежать домой, вертя хвостом мохнатым,
Чадолубивый пес,—
Ревнивой суке в дар и в корм своим щенятам
Хоть что-нибудь принес!
И,—бросив из своей окровавленной пасти
Добычу,—говорит:
—Вот,—ешьте! Вепрь—убит!

Бенедиктов.

В. ГАДЗІНСЬКИЙ

Ще одна й остання відповідь.

Я знав, що як писав мою працю «Рев. Рух у Сх. Галичині в 1918 і 1919 роках», що багатько бувших і теперішніх галицьких патріотів накинеться на мене з лайкою і «крепкими» словами, насмішкою і т. д.—

Це трапляється в літ. критиці завсігди, коли лайкою «маскується» відсутність аргументів,—і тоді виконується атаку не на книжку, а на автора...

Чи це позитивний метод—хай скажуть читачі.

Коли на мою відповідь на критику вищезазначеної книги (Дивись «Більшовик» з 1 квітня 1924 р., № 73 (971), (Київ) появилось ще одно письмо гр. Кузьми («Більшовик» з 13 квітня 1924 р., № 84)—я хотів ще раз відповідати, але порадившись з товаришами—переконався, що не варто.

Перекоувати гр. Кузьму і гр. Колоса на рахунок де-якої вартости моєї праці,—я знав, що справа безнадійна, і врешті решт—хай собі пишуть здорові!..

Але після цих двох атак—я думав,—вже виговорилася публіка і взявся за другу працю, коли несподівано, якийсь-то невідомий мені М. Б-іч, повів на мене, а не на мою книжку, ще одну несподівану атаку (дивись «Черв. Шлях» № 6, стор. 212, «М. Б-іч: Шкідлива книжка».)—

Автор таке «накачав»—що аж видно соромно було підписатись повним назвиськом і скривається під псевдонімом.

Я думаю, що коли робиться літер. атаку, повну особистих нападків, інсинуацій і недомовлювань, то треба мати відвагу і сміливість сказати:

«Ось—такий мій погляд—і я такий, а такий, таке, а таке підписую».—

В скриванні автора статті «Шкідлива книжка», під охороною псевдоніму, я бачу самий поганій метод літер. критики, про який ще Шопенгауер висказав рішучу думку, якої я не хочу повторити:

«Вона надто образлива для автора статті «Шкідлива книжка».—

Відносно самої статті.

Я цілком не думаю полемізувати з гр. М. Б-іч (вважаю це цілком зайвим...), а хочу конкретно спростувати ці просто брехливі перекручування не тільки моїх думок і фраз, але навіть цілого змісту моєї книжки.—

Ось—такі «перли» зі статті гр. М. Б-іч-а:

І. Гр. М. Б-іч підсуває мені ось яку бистроумну комбінацію (на стор. 213, 17 рядок згори), що я поясню соціальну структуру Сх. Галичини, як подиктовану чи просто зроблену «віденським центром»?.. А я тільки констатую, чому австрійські «феодалі, буржуазія і папісти Відня підтримували поляків, що мали свою аристократію, а не українців, які такої

аристократії не мали». (Див. «Рев. Движ. в Вост. Галиции» стор. 1 и 25). І якраз пояснюю це класовою солідарністю буржуазії.

2. Також капітальним треба признати спосіб, з яким гр. М. Б-іч подає або пояснює, що скандальна політика Галичан провалила на Україні не революцію, а «Директорію»... І що я над тим плачу!.. А я слово в слово написав слідуюче (на стор. 21): що до всіх квітів галицько-української політики, котра так важко відбилася на розвиткові рев. подій на Україні під № 3, належить:

«Вороже відношення до наддніпрянської України і скандальна тактика на Труд. Конгресі в Києві, котра привела до тодішнього розвалу революції на Україні і до української, денікинської та інших контрреволюцій там-же».—

Я не знаю, чи треба тут додавати, що якраз голосами галицької делегації на Труд. Конгресі (головно галицькі «радикали» в особі славного звісного Льва Бачинського) голосували за проголошення війни з більшовиками.

Треба мати дуже багацько злої волі і планової безличности, щоби мені приписувати: «Плач над провалом директорії»...

А крім цього треба мати певну кількість фантазії.

Я міг-би ще й далі копатися в перлинах критичної думки і об'єктивізму гр. М. Б-іч-а, але щиро признаюсь, що не хочу, і вважаю це неінтересним для читачів «Черв. Шлях», а втратою часу для мене.—

Хай вже залишиться, що Гадзінський написав дурниці,—історія у цьому розбереться.

Ще тільки кілька фактичних справок відносно цифрових даних.

Я не знав, що гр. М. Б-іч «присетється» до «дробів»...

Слухайте.

«Гадзінський зробив страшний злочин. На одній сторінці пише, що селянства 76,82%, а на другій 76%»... Подумайте, що за скандал?! І до того не подає, звідкіля взяв цю свою нещасну таблицю, яка стільки крови попсувала критикам, а ля Колос, Кузьма, М. Б-іч і т. д.

Отже справа така:

Табелька зі сторінки 9-ої, зіставлена не мною, «рабом божим», а взята з журналу «Галицький Комуніст» № 1, на що я звертаю увагу в виносі на стор. 25 (зі статті М. Барана.) Так що, коли я пишу, що ця таблиця складена на основі матеріалів 1912 року, то даю тільки справку для орієнтації.

Треба тільки злوبي і самого щирого придирання, щоб скандалити і такий крик підносити за це, що я при загальному аналізі взяв круглу цифру,—і не додав 0,82 сотих!..

Я також не хочу копатися в «дробах» гр. М. Б-іч-а, ато його калькуляції вийшли би вкупі з ним ще більш «дрібними», як його ціла знаменита статейка.

Ще одна маленька юмористика.

Весь світ знає, що існує так зв. «друкарський чортик».

Цей чортик зробив скандал Гадзінському; але ще більш «взяв на бас», («звалаяв дурака») з моїм шановним критиком гр. М. Б-іч-ом.

Справа така:

На стор. 10-ій моєї книжки в коректурі пропущено перед словом «мільйона» (другий рядок згори) число: $\frac{1}{4}$ (одна четверть). Повинно бути « $\frac{1}{4}$ мільйона» (250.000).

Гр. М. Б-іч робить з цього європейський скандал. І знову—гайда на неуцтво, недбалство і злочини Гадзінського!

А я—нешасний—тут на скільки винен, що не цілком точно переглянув коректуру.

Це трапляється ще більш видатним типам, ніж я...—

На закінчення—я хочу вяснити:

Гр. М. Б-іч—ломить руки над моїм «нахальством» за те, що я написав на стор. 7-ій цієї книжки, а що найгірше підтримую цей факт, що в часі 1914, 15, і 17 років австрійський уряд повісив, розстріляв і т. д. не 36000 людей з галицько-української людности, але, що цю цифру можна побільшити майже на 50%—цеб-то на приблизну суму: 60,000 людей.

Хто знає початок військової вакханалії у Сх. Галичині зі сторони австро-венгерських органів військової влади цього часу, коли вся українська людність була проголошена «зрадником» австрійської імперії на користь Росії (за підшептами поляків), цей буде знати, що на жаль ця кривава цифра наперед 36,000, а загально 60,000 не фантазія.

В 1916 р. я випадково переїжджав через головний штаб австро-венгерської армії в Бадені біля Відня. В так зв. «Нахріхтенштелле» (розвідка) і секретному відділі мав я знайомого офіцера (Кроата), якого я знав ще до війни. Я стрінувся з ним, ми довго говорили про звірства австрійських, а зокрема венгерських військ у Сх. Галичині.

І він мені каже: «Дорогий друже! Це-ж божевілля! Самих офіційних звітів (так зв. «мельдунгів») про егзекуції є в секретному відділі головного штабу, де я працюю—на круглу суму около 36,000 людей. Ви—українці—можете це терпіти?! І ще—організуєте так зв. охотників: «Українських Січових стрільців». Чорт вас знає, що ви за нарід?».

Мені ці слова добре врізалися в пам'ять!

Це було тільки 36,000 по офіційних звітах...

А кілька було неофіційних егзекуцій? Таких, про які коменданти не хотіли або боялися повідомляти.

Я глибоко переконаний, що цифра до 60,000 не перебільшена цифра.

В це не хочеться вірити, головно тим, які шляхом галицьких радикалів були сторонниками «Січових стрільців» і підтримували цей рух, включаючи і ці тайні «драгоманівські гуртки», що складалися якраз з «радикальної молоді»...

Так—я розумію, що про це сьогодні не приємно слухати, а що більш—читати надруковане в книжці.

Більшість «важких гармат» зі статті «Шкідлива книжка» не нові, а повторені з рецензій гр. гр. Колоса і Кузьми.

Тому я на цьому закінчую мої спростосовання, а перейду до загальних міркувань, які прийшли мені на думку, по прочитанню статейки «Шкідлива книжка».

Всі особисті нападки, намалькування і т. д. відносно мене, я залишаю. На них не варто відповідати. Вони тільки характеризують «об'єктивність» і літер. солідарність автора рецензії. Це відноситься також і до гр. гр. Колоса і Кузьми.

На скільки у вас—шановні громадяне—є в руках матеріали проти мене, як революціонера і комуніста, то чесність у відношенні до партії і ради влади (коли ви їх признаєте)—прикажує передати ці матеріали до відповідних контрольних органів.

Коли цього немає, коли ви цього до цього дня не зробили, а стріляєте «із-за угла», та ще й під псевдонімом, і—під фірмою літ. критики контробандуєте брехливий, вас тільки «яскраво малюючий матеріал», то політична і громадська думка УРСР розбереться, хто більше правий—«чи я, що написав таку, а таку книжку і цим додав невеличку цеглинку до в'яснення одного надзвичайно цікавого історичного моменту з екрану української революції, хоч-би і з недостатками (досконаlih книжок написано взагалі дуже мало...),—чи ви, що під маскою літературної критики «шкалюєте» революційну честь і приписуєте амбіції, хворобливу мегаломанію та брехливе інформування—людині, яка мабуть більш розуміє життєву і літературну чесність, ніж ви.

Мені дуже важко прийшлося написати цю статтю.

Маючи в руках солідні матеріали і будучи сам почасти учасником ревуруху у Сх. Галичині, я вважав своїм політичним і громадським обов'язком зафіксувати для історії означену кількість історичних фактів, і цих фактів не перемалюють ці, яких ці факти б'ють і демаскують за недавнє історичне минуле, що залишилося темною картою в історії революції на Україні.

А цією темною картою—є: роля галицьких українців в історії революції на Україні, і я думаю, що моя книжка, навіть як були-би правдиві нападки всієї пристрасної критики, вводить у цю темну карту української історії дещо світла і ясности.

На цьому кінчу, а тих, хто «натякає» чи «намелькує» на мою особисту політичну і громадську чесність, прохаю не «шушукати по задвірках», а відкрити карти перед відповідними органами партії.

Від редакції. Друкуючи цю «відповідь» тов. Гадзінського на статтю-рецензію на його книжку в ч. 6 нашого журналу за 1924 рік, редакція мусить констатувати слушність значної частини закидів, зроблених автором тов. Бічем.

1. Тов. Гадзінський у § 1-му своєї «відповіді» в справі «пояснення соціальної структури Сх. Галичини диктовкою із віденського центру» говорить, що він «тільки констатує» і т. д. Проте-ж в його книзі написано чорним по білому так: «Социалистические элементы не пользовались популярностью в продиктованной из венского центра капиталистическо-религиозной, аристократической структуре общественности». Як можна «констатувати»..., коли «структура», тов. Гадзінський, по-вашому, була «продиктована из венского центра»?

2. Тов. Гадзінський у 2-му пункті своєї «відповіді» не розуміє зробленого йому закида. Справа ходить про те, що він у своїй книзі розвал «революції» на Україні ставить в залежність від «враждебного отношения (галичан) к Приднепровской Украине и скандальной (их) тактики на Трудовом Конгрессе в Киеве»... По-перше,—я кої революції? Зі змісту слів Гадзінського випливає лише одне розуміння, а саме: тої «революції», що в ній тоді були ці самі «галичане». А ця «революція», як відомо всім, цілком виразно звалася і зветься контр-революцією. Тому даремно тов. Гадзінський «сердиться» на обвинувачення його у прихильності до «революції» Директорії.

По-друге, Гадзінський не розуміє, що «скандальна тактика», яка (за його відповіддю) призвела до «проголошення війни з більшовиками», є скандальною тільки для тих, хто сидів на Трудовому Конгресі, а не для тих, хто проти цього Конгресу боровся, бо для цих останніх вона є не скандалом «в благородному семействе», а знов же таки контр-революцією.

3. Тов. Гадзінський спростовує дані про: 1) відсоток селянства в Галичині, 2) кількість емігрантів і 3) кількість забитих в Галичині австрійським урядом. Проти перших двох пунктів загалом не можна нічого закинути, але кількість забитих, на нашу думку, не слід би базувати на таких «джерелах», як випадкова заява обуреного з «австрійської» жорстокості офіцера та ще з 50% надбавкою, хоч загалом це немає протеповажного значіння. Дуже поважним є те, що, спростовуючи «друкарські» помилки, тов. Гадзінський ні словом не відкликається на такі закиди, як те, що в нього в різних місцях книги пролетаріату в Галичині то 156 тисяч, то 468 тисяч. А на це тов. Б-іч саме й натискає, про цифру-ж забитих він згадує тільки після цього в двох рядках, як про «нюанс» авторської дбайливості в поводженні з цифрами. Чому-ж тов. Гадзінський не відповідає на те, в чому не винен «друкарський чортик»?

Так само замовчано «розходження» даних про господарства в Галичині до 2-х гектарів і від 2 до 5 гектарів.

4. Тов. Гадзінський, даючи багато місця в своїй «відповіді» «високому стилю» й різним «душевним ізліянням», на наше вражіння, вибрав для неї лише такі закиди, що на них він міг хоч щось відповісти. Але як же справа з тим, що, за книжкою тов. Гадзінського, виходить, ніби в Галичині всі селяни й робітники, це—українці, а всі пани й дрібна буржуазія, це—поляки? Адже там літерально написано: «Политическая линия и национальная психика польского народа не могли переносить у себя под боком крестьянского народа» і т. д. або: «это была борьба между панским народом и народом крестьянским»... Справді-ж правду говорив тов. Б-іч, обвинувачуючи тов. Гадзінського у відсутності «марксіської» аналізи.

Не кращим «марксизмом» так само тхне й від твердження тов. Гадзінського, що «высокую сознательность и понимание значения государственного строительства выказали также почтовые служащие, рабочие соляных рудников и профессиональные союзы». Це, виявляється, вони «выказали» підчас будування У. Н. Республіки Петрушевича, і на цей «марксизм» тов. Гадзінський так само не відповів. Не відповів він іще на цілу низку питань, що їх читач зможе знайти в статті тов. Б-іча та й в самій книзі тов. Гадзінського, де на кожному кроці на них «наводить» сам автор.

Не відповів, очевидно, тому, що на них жоден навіть «марксівець» не може відповісти.

Висновок з усього цього редакція робить той, що вона права була, давши в журналі місце трохи «загострій» статті тов. Б-іча. «Відповідь» тов. Гадзінського цю «гостроту» цілком виправдала. І читач без окремих пояснень бачить, що не в «Галицьких патріотах», «лайці» і «крепких» словах справа, і ними нічого «не замажеш» і нікого не переконаєш.

Так само нема чого кивати й на «інсинуації» та «погані методи літературної критики», бо «разговорами на бедных» нікого не обдуриш. Спростовувати-ж «брехливі перекичування» шляхом голих інсинуацій та «поганих методів» літературної дискусії, це—якраз і є той метод, що про нього, за Шопенгауером, висловлює свою таку «рішучу думку» сам автор.

Даючи місце статті тов. Б-іча, редакція поставилася дуже обережно до висунених нею обвинувачень автору «Революц. движен. в Восточн. Галиции», в надії на те, що автор сам визнає слушність значної частини зроблених йому закидів і виправить їх.

Але автор набрався остільки... відваги, що цілком позбавив нас можливості, хоч почасти, виправити той «ляпсус», що його допустило необережне видавництво, видруквавши твір тов. Гадзінського в такому «безшабашному» вигляді.

Редакції нічого більше не лишається, як, похоронивши надії на автора, застерегти від цієї необережності надалі тих, кому доведеться видавати цього автора. Це тим більше є своєчасно, що він (автор), на підставі його власних слів, уже «взявся за другу працю».

На цьому редакція вважає справу вичерпаною і дальше її обговорення, як з одного, так і з другого боку, на сторінках свого журналу припиняє.

Редакція.

ЕКОНОМІЧНИЙ ОГЛЯД

КОН'ЮНКТУРА ЦІН В 1923/24 ГОСПОДАРЧОМУ РОЦІ

Вивчення кон'юнктури всього народного господарства або окремих його елементів—діло у нас ще зовсім молоде. Але й той коротенький досвід, що ми придбали, показує, оскільки кон'юнктурне дослідження, ростягнуте на довгочасні періоди, часто приводить до висновків, які значно відрізняються від тих, що малюються в перспективі більш короткого часу, ближче до безпосередніх переживань.

Як ствердження тільки-що висловленого служить приведений нижче річний кон'юнктурний огляд динаміки цін 1923/4 господ. року.

В теперішньому стані статистика цін незадовольняюча. При великій різноманітності існуючої номенклатури товарів частина їх, що спостерігається різними установами, не точна й не погоджена. Через це часто трапляється, що порівнюються в цінах по назві такі товари, котрих ніяк рівняти неможна: напр., порівнюються сіль бахмутська з сіллю слов'янською, різні сорти мануфактури, м'яса й т. п. Непогоджені для того або другого товару й пункти спостереження і взагалі методи статистичного дослідження.

Все це цілком і особливо відноситься до статистики роздрібних цін. Погодження та уточнення цього всього поставлено надалі на порядок денний. Покиж-що скористуємось тим, що є під руками...

В 1923/4 господарчому році на утворювання цін впливали, головним чином, слідує основні фактори.

1. Диспропорційність відбудовуючих процесів в основних галузях народного господарства.
2. Значна зайвина хлібних запасів при цілковитій відсутності експорту з початку року та повільне налагодження його в дальнішому.
3. Недостача промтоварів, що інколи періодично доходила до голоду на окремі товари.
4. Стихійна трестівська «політика цін», що на порозі року прагнула скорого нагромадження капіталів в промисловості.
5. Валюта радзнаку в першій половині року й ступінь насиченості нею.
6. Грошова реформа та тверда валюта з другої половини року.
7. Політика регулювання рівночного товарообміну та закріплення планового початку в виробництві.
8. Недорід хлібо-фуражних культур в кінці року та ударне заготовлення насіннєвого зерна.
9. Урожай олійних і технічних культур на поширеній посівній площі.
10. Зріст животноводства при недостатці годівлі.

Утворення цін на ринкові на протязі минулого року йшло в зв'язку з переліченими основними факторами й змінами в них.

Переходячи до розглядання окремих факторів утворення цін, необхідно в основу їх поставити співвідношення ступня розвитку відбудовуючих процесів в сільському господарстві та промисловості до початку 1923/4 господ. року. Сільське господарство піднялося до 75% свого довійськового стану, промисловість тільки до 30%. Таким чином в процесі відбудування цих двох основних галузей народного господарства утворилася диспропорційність з коефіцієнтом рівним 242.

Темп розвитку процесу відбудування в промисловості та недостача промтоварів ілюструються таблицею, порівнюючою норми вжитку на душу населення окремих найбільш ходких товарів (цукор, сіль, сірники, бавовняні тка-

нини, чавун) до війни з роками нової економічної політики, з котрими зв'язані процеси відбудування в народньому господарстві.

Вжиток на душу населення.

(% % відносно 1913 р. по даним ВРНГ).

Назва товару	1913 р.		21—22 р.		22—23 р.		23—24 р.	
	Кількість	% %	Кількість	% %	Кількість	% %	Кількість	% %
Цукор. фунт	20	100	2,3	11,5	4,1	20,5	7,4	37,0
Сіль »	33	100	13,1	39,7	17,7	53,6	21,0	63,6
Сірники короб.	5	100	6,7	26,8	11,5	46,0	14	56,0
Бавовн. ткан. . . арш.	25	100	3,8	15,2	5,2	21,2	9,5	28,0
Випл. чавуну. . . фунт	72	100	3,2	4,4	5	6,9	14	19,4

І без окремого пояснення видно, що така недостача промислових товарів повинна постійно давити рівень цін їх в бік підвищення.

Порівнююча хуткість процесів відбудування в сільському господарстві при відсутності хлібного експорту, що породила значні хлібні запаси в країні, з одного боку, значно більш повільніший темп цього процесу в промисловості і, як наслідок останнього, надмірна недостача промислової продукції на ринкові, з другого, — об'єктивно надзвичайно сприяли як факторові, утворюючому ціну, тій стихійний трестівський «політиці цін» на товари, котра з бажання як, мога швидче нагромадити в промисловості необхідний капітал в 1922/3 господ. році, особливо в другій половині його, робила рішучу ставку на високі ціни на промислові товари.

Все це — об'єктивні умови та «політика цін» на промислові товари — привело до того, що далеко одійшли низькі ціни, що зовсім знецінювали сільсько-господарську продукцію, від непосильних для селянства високих цін на промислову продукцію і створили так звані «ножиці».

Невпинно зростаючи, розходження це досягло свого максимуму як раз на порозі 1923/4 господ. року в період з 15 вересня по 1 жовтня, давши коефіцієнт 4,1 й породивши жорстоку кризу збуту промислових товарів.

До грошової реформи, до встановлення твердої валюти, «ножиці» ускладнялися падаючою валютою радзнаку. Ускладнення йшло з двох боків. З одного боку — до собівартості товарів, а значить, до високої без того ціни прибавлявся деякий відсоток на страховку від потері на курсі; з другого — здобуток за сільсько-господарську продукцію (побільшости в радзнаках, червінець до села майже не дійшов) і без того невисокий, поки доходив до села, зовсім знецінювався.

Темп цього падіння валюти радзнаку на протязі останнього півріччя її існування й одночасно процес її зміни до грошової реформи видно з приведеної таблиці, що була надрукована в «Торгово-Промышленном Бюллетене» Київського Губплану (№ 250, 5 листопада 1924 р.); вона дає курс червінця офіційний і вільного ринку в радзнаках 1923 р. Таблиця складена відповідно до Києва, але має зразковий загально-український характер.

Курс червінця в радзнаках 1923 р.

(з 1/X—1923 р. до грошової реформи).

Ч а с	Офіційний ¹⁾ курс чер- вінця	Курс вільного ринку	Л а ж	Дизажіо
Жовтень 1	4000	3950	—	50
» 10	4828	4600	—	225
» 20	5850	5750	—	100
» 25	6400	6400	—	—
» 30	6850	7000	150	—
Листопад 1	7000	7250	250	—
» 15	8900	9450	550	—
» 30	13200	13550	350	—
Грудень 15	19100	20200	1100	—
» 29	28500	29000	500	—
Січень 30	—	81500	—	—
Лютий 29	275000	280000	5000	—
Березиль 11	500000	435000	—	65000

1) Офіційний курс червінця в Харкові на 1 жовтня був 4100 р.

З таблиці видно, що на протязі останніх 5½—6 місяців свого існування валюта радзнаку знецінилась в курсі червінця офіційно в 125 раз, на вільному ринкові в 110 з лишком разів.

Початок нового 1923/4 господарчого року. 1-е жовтня помічалось на вільному ринкові дизажію (курс червінця нижче офіційного), яке на 10 жовтня дійшло до 5%, і разом з цим відносно «високий» курс радзнаку. Але з 30 жовтня курс червінця на вільному ринкові знову піднявся і прийшов так аж до грошової реформи з незмінним лажем, що доходив до 5—7%.

Дизажію дало деяке підвищення радзнаку і появилось знову 11 березоля, на передодні повної ліквідації радзнаку, підчас тимчасової фіксації його курсу, тоб-то припинення дальнішого його падіння перед урочистими похоронами. Як в жовтні, так і в березолі причина цього явища була одна й таж: випадкова, чисто технічна неналагодженість грошового звороту, мала насиченість ринку радзнаками, що породила так званий «розмінний голод». В усякому разі це випадкові обставини, що мали вплив на курс червінця в бік його пониження в жовтні 1923 р. і в березолі 1924 р. Оцінюючи становище й порівнюючи в червоному обчисленні з цінами жовтня 23 р. ціни жовтня 1924 р., а також порівнюючи з цінами березоля 24 р. (мабуть по цій причині для жовтня 23 р. правильніше було-б брати в таких випадках пересічну на місяць ціну, яка трохи скорегує підкреслене вище зниження дійсної фактичної ціни).

Розвинута спочатку 1923/4 господ. року гостра «криза збуту» промислових товарів остаточно визначила характер державної політики регулювання товарообміну. В дальнішому вона ясно й твердо скеровується бажанням зблизити розчинені кінці «ножиць» шляхом утворення умов для підйому занадто низьких цін на сільсько-господарську продукцію й шляхом зниження занадто високих цін на продукцію промислову.

Підняття цін на сільсько-господарську продукцію досягалось тим, що збільшувався попит на неї з боку державного експорту, який розвивався на той час, і йшло воно рівнобіжно з розвитком самого господарства; воно може бути розглянуте на таблиці нижче.

Пересічні українські хлібні ціни в 1923/4 р.

(в черв. коп. за пуд по даним ЦСУ).

Дата	Жито	Пшениця	Овес	Ячмінь
1-X—1923 р.	коп. 25	46	27	23
	% 100	100	100	100
1-XI » »	коп. 27	50	31	37
	% 108	108,7	114,8	122,7
1-XII » »	коп. 45	50	57	47
	% 172	173,9	211,1	213,6
1-I —1924 р.	коп. 48	93	64	53
	% 192	202,2	237,5	24,9
1-II » »	коп. 63	115	90	74
	% 252	250	333,3	336,4
1-III » »	коп. 73	137	96	81
	% 292	297,8	355,5	358,2
1-IV » »	коп. 61	121	97	75
	% 244	263	359,2	340,9
1-V » »	коп. 60	118	105	80
	% 240	256,5	392,6	363,6
1-VI » »	коп. 66	116	102	76
	% 254	252,2	377,8	345,5
1-VII » »	коп. 90	149	135	100
	% 360	323,9	500	454,5
1-VIII » »	коп. 109	180	170	134
	% 436	391,3	629,6	609,9
1-IX » »	коп. 90	154	128	102
	% 360	334,8	474,1	763,6
1-X » »	коп. 80	127	112	91
	% 320	276,1	414,8	413,6

Шостимісячний період невпинного росту всіх хлібних цін в зв'язку з налагодженням експорту з жовтня по березіль, до часу грошової реформи, що встановила тверду валюту, змінився після неї деякою знижкою їх і відносною стабільністю при незначних хитаннях в той або инший бік на протязі квітня, травня, червня, коли недорід хлібофуражу, що виявився на цей час, і породжений ним переполох на ринкові та зв'язана з недородом ударна заготовка насіннєвого зерна викликали різкий скок цін вгору.

Ціни зразу піднялися на жито з 66 коп. в червні до 90 коп. в липні й до 109 коп. в серпні; на пшеницю з 116 коп. відповідно до 149 коп. і до 180 коп.; на овес з 103 коп. до 135 коп. і до 170 коп. і на ячмінь з 76 коп. до 100 коп. і до 134 к. Максимум хлібофуражових цін за цілий рік, як бачимо по таблиці, прийшовся на серпень (серпень, звичайно, при врожаї місяць низьких цін). Перед політикою регулювання цін повстало завдання протилежне тому, що стояло до цього часу—не дальнішого підняття дуже низьких цін, а доведення їх до рівня, визнаного „нормальним“, шляхом встановлення для держзаготовчих органів твердих, конечних цін, лімітів, вище котрих їм заборонялося платити за зерно для заготовки.

Політика встановлення лімітів на хліб, помимо інших міркувань, підказувалася необхідністю попередити можливий зрив грошової реформи і, на випадок дальнішого зросту цін на хліб, неминучої зміни умов зарплатні, а потім підвищення за хлібними цінами цін промислових, і як наслідок цього зниження купівельної здібності червоного карбованця.

Який мусить бути розмір лімітів?—це питання викликало немало суперечок. І. Пестряков у № 56 „Бюлетеня Наркомвнуторга“ робив спробу дати теоретичні обґрунтування лімітній ціні. Розрахувавши, що „попит села“ від реалізації продукції хліборобства не повинен перевищати 15% продукції промисловості за рік, він відсіль зробив висновок: „попит сезону 14% продукції промисловості мав місце за минулий рік при (пересічно зваженому) індексі (по зернофуражові) в 0,39, значить, попит на 15% буде мати місце при пересічно зваженому індексові хлібофуражу на рік, $0,89 \times 15/14 = 0,95$. Проглядаючи індекси за рік, можемо встановити, що індекс цей відповідає 3-й декаді грудневих цін 23 р., коли пересічна ціна на пшеницю й жито (по даним Держплану) була 72 коп. Виведена нами ціна в 72 коп. говорить, що встановлена державою пересічна ціна взята не з „стелі“, а є дійсно справедлива нормальна ціна, яку підвищувати не можна, не дивлячись на „ревізіоністичний“ настрій деяких товаришів“.

Пересічно зважена ціна пуду хлібофуражу в 1923-24 госп. році = 80 коп. Вирахувана вона на підставі слідуючих основ (вага вирахувана по кількості заготовлених держзаготовителями хлібофуражових культур з думкою, що вони в своєму співвідношенні безперечно відіють фактичне співвідношення культур в загальній товаровій хлібофуражній масі).

	Пересічн. ціна.	Вага.
Жито пуд	63 к.	18,7
Пшен. „	113 к.	30,4
Ячмінь „	73 к.	8,8
Інші культури (овес, просо, гречка, кукурудза	72 к.	12,1
Разом		100

Як-би то не бул, але як видно з приведеної вище таблиці. Пересічно українські хлібні ціни в 1923-24 році, у другій половині серпня та вересня ліміти, не торкаючись їх вживання, робили своє діло знижуючи ціни й підтримуючи їх на цьому зниженому рівні, де безпосереднім впливом на ринок, допомагаючи державним заготовкам по низьким, порівняч. цінам, а де посередньо, мало-по-малу все більш і більш перешкоджаючи держхлібозаготівці по лімітним цінам, призводячи таким чином держзаготовачів до виходу з ринку й скороченню рівнобіжно з цим попитом на всю суму капіталу для держзаготовок і разом—до послаблення риночних імпульсів до зросту хлібних цін, що ґрунтувалися збільшенням ролі приватного капіталу, в протилежність другому впливові ударної заготовки насіннєвого зерна в липні—серпні, що підняла дуже ціни на хліб.

Необхідно зупинитися й на другій галузі сільського господарства—на животноводстві, успішний розвиток якого в зв'язку з нестачею годівлі (паші)

повів до масового риночного предкдадання скоту й продуктів животноводству й до різкого зниження цін на те й на друге. Цей процес на протязі всього року може бути ілюстрований за відсутністю інших систематичних даних рухом цін тільки на мясо.

Рух риночної ціни на мясо по Україні в 1923—4 р.
(в копійках по даним Укр. МХБ).

Дата	Коп. за пуд. в %	Дата	Коп. за пуд. в %	Дата	Коп. за пуд. в %	Дата	Коп. за пуд. в %
1—X — 23 р.	270 100	1—II — 24 р.	925 342,6	1—VI — 24 р.	945 350	1—X — 24 р.	480 177,8
1—XI — "	255 94,4	1—III — "	1000 370,4	1—VII — "	740 274,1		
1—XII — "	480 177,8	1—IV — "	1025 379,6	1—VIII — "	655 242,6		
1—I — 24 р.	725 268,5	1—V — "	980 363	1—IX — "	620 229,5		

Зниження ціни на м'ясо почалося з 1-го травня, але більш різко виявилось в кінці квітня то на початку липня, коли цілком визначилася нестача паші й почалося масове предкдадання скоту на ринкові: на 1 жовтня 1924 р. ціна досягла рівня 1-го грудня 1923 року.

Стрункіше могла розвинути в 1923—4 госп. році державна політика цін по відношенню до промислової продукції.

Малюнок невинного послідовного зниження цін на неї можна уявити по таблицях, що дають рух тотального промислового індексу ВРНГ (відпускних цін) і рух індексів відпускних товарів в 1923—4 р. («Укр. Економ.» № 30 від 4—XI—24 р. ст. Вл. Аксенова «Динамика промышленных цен на Украине»).

Рух групових індексів відпускних промислових цін в 1923—4 році.

група промисловости

Дата	Харчо-смак.	Шел-рапа	Текстиль.	Папи-во	Хеміч-на	С.-г. маш.	Метал-ьова	Папе-рова	сілк.-будів.	Елек-тричн.
1—X — 23	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1—XI — "	74,2	74,1	73,2	100	102,5	100	96,7	81,5	100	100
1—XII — "	72,9	76,2	73,2	81,5	85,7	100	81,3	81,5	92,7	100
1—I — 24	56,8	76,2	73,1	81,5	85,6	93,7	78	75,8	96,8	93,8
1—II — "	52,9	76,2	73,1	81,5	82,2	105,4	78	75,8	91,7	93,8
1—III — "	54	75,7	71	57,6	82,8	71,4	77	70,6	84,5	93,8
1—IV — "	52,4	75,7	71	57,6	82	71,4	77	69,4	84,2	93,8
1—V — "	51,7	75,7	62,4	67,5	82	71,4	77	69,4	79,9	93,8
1—VI — "	51,1	75,7	62,4	67,6	72,2	70,5	76,1	69,4	78,7	93,8
1—VII — "	50,5	75,7	62,4	67,6	72,2	70,5	76,1	69,4	78,7	93,8
1—VIII — "	49,3	68,5	62,4	67,6	72,2	70,5	76,1	69,4	78,7	93,8
1—IX — "	49,3	68,5	62,4	67,6	69,3	70,5	74,7	69,4	78,7	93,8
1—X — "	48	62,7	62,4	67,6	69,3	70,5	73,7	76,3	77,2	93,8

Найбільше зниження за рік, на цілих 52%, дає група харчосмакова, а найбільша частина цього зниження упала на 1-й квартал. Це найбільше зниження в 1-му кварталі відокремлює майже всі останні групові індекси й пояснюється тим, що

в цих місяцях провадилося найбільшу боротьбу з „ножицями“. Так, шкіряна група дала за рік зниження на 37,3%, а в першому кварталі, вірніше навіть в листопаді (з найбільшим підняттям в грудні) - 23,8%; текстильна за рік - 36,5%, в 1-му кварталі - 26,9%; металева за рік - 26,3%, в 1-му кварталі 22%; паперова за рік - 23,7%, в 1-му кварталі - 24,2%. В цьому випадкові зниження за 1-й квартал навіть перевищило зниження за весь рік, що пояснюється підняттям індексу на 6,9%, яке викликано підняттям ціни на папер для паління тютюну „Верже“. Це єдина група, що в розріз з загальним рухом справи дала підвищення.

Хемічна група дала знижку на рік 30,7%, в першому кварталі (після підвищення в листопаді на 2,5%) 14,4% і в кінці 3-го кварталу 9,8; паливо за рік - 32,4%, в 1-му кварталі - 18,3%, в другому - 14%; електротехнічна за рік - 6,2%. Все це зниження провадилося в 1-му кварталі.

Загальне правило—оснiвне зниження в 1-му кварталі порушили лише дві групи: с-г. машино-будівельна й силікатно-будівельна. Група с-г. машинобудівельна дала за рік зниження в 29,5%, в 1-му кварталі на 6,3%, головна знижка була в 2-му кварталі. Індекс відпускних цін цієї групи був стабільним до 1-го грудня, й по 1-е лютого показав навіть підвищення до 105,4, але це пояснюється особливими, вживаними тоді методами вираховування цін по цій групі—по хлібному еквівалентові машинового карбованця. А тому, що ціни на хліб невпинно росли, то, не дивлячись на коефіцієнтні корективи, що вносилося весь час в зв'язку з цим ростом, все ж таки на кінець січня утворилося згадане вище становище. Група силікатно-будівельна дала за рік зниження в 22,8% при чому зниження це йшло нерівно: в першому кварталі (після знижки на 1 грудня на 6,8 і підвищення на 1 січня на 3,1%) на 3,2%, в 2-му кварталі в зв'язку з тим, що топливо подешевшало, на 12,6%, і в останні 2 квартали на 7%.

Рівність знижки на протязі всього року, в групових індексах, що порушувалася окремими хитаннями, виразно виступає в індексі ВРНГ, тотальнім відпускних цін, який охоплює номенклатуру в 63% товарів всіх перелічених вище груп.

Рух тотального індексу відпускних групових промислових цін в 1923/4 році.

(за даними ВРНГ).

Дата	Абсолютн. гурт. індекс	Відносний гурт. індекс	Дата	Абсолютн. гурт. індекс	Відносний гурт. індекс
1-X —23 р.	2,88	100	1-V —24 р.	1,92	66,5
1-XI — „	2,55	88,6	1-VI — „	1,90	65,8
1-XII — „	2,28	79,2	1-VII — „	1,89	65,7
1-I —24 р.	2,11	73,3	1-VIII — „	1,86	64,7
1-II — „	2,08	72,3	1-IX — „	1,85	64,3
1-III — „	1,95	67,7	1-X — „	1,82	63,2
1-IV — „	1,93	67,1			

Тотальний індекс і в абсолютному і в відносному значінні дає невинне з місяця на місяць зниження, котре на протязі року складає 36,8%, а головною своєю частиною в 26,7%, що приходить також на 1-й квартал, на перші три місяці напруженої боротьби з „ножицями“; по 1 березня, тоб-то по грошову реформу, він складає 32,5%. Таким чином, за час після грошової реформи до кінця року приходить 4,5% зниження, куди частково увійшла згадана раніш калькуляційна стаття—%—а надбавка на собівартість промтоварів для страховки їх від потері на курсі разніжків.

Таким чином у велико-промисловому „опті“ в 1923/4 госп. році спостерігалася систематичне зниження цін.

Звернімося до розглядає роздрібних цін.

Всеукраїнський роздрібний індекс в 1923/4 господарчому році вираховувався по 53 округових містах по номенклатурі вжитку: 7 товарів сільсько-господарської групи (житне борошно, овес, картопля, м'ясо, масло топлене, олія, молоко) й 8 предметів промислової групи (селедці, мило, гас, гвіздки, сокира, ситець, чоботи,

дрова). Роздрібний індекс на протязі минулого господарчого року мав такий вираз в числах на 1 число кожного місяця.

Всеукраїнський індекс роздрібних цін
з 1/X—23 р. по 1/X—24 р.

Місяці	с.-г. індекс	% до загальн.	Пром. індекс	% до загальн.	Заг. інд. %
Жовтень	0,56	100	2,22	100	1,42
Листопад	0,82	124,2	2,08	93,7	1,67
Грудень	1,32	200	2,29	103,2	1,77
Січень	1,31	198,5	2,06	92,8	1,70
Лютий	1,71	259,1	2,19	98,6	1,97
Березиль	1,70	257,6	2,19	98,6	1,96
Квітень	1,63	247,3	2,07	93,2	1,91
Травень	1,56	236,4	2,02	91,0	1,82
Червень	1,39	210,6	2,01	90,5	1,74
Липень	1,58	254,5	2,06	92,8	1,89
Серпень	1,91	289,4	2,08	93,7	2,02
Вересень	1,63	147,0	2,09	94,1	1,89
Жовтень	1,30	197	2,07	94,1	1,73
					121,8

В сільсько-господарській своїй частині роздрібний індекс взагалі в зв'язку з політикою з 1-го жовтня дає бистрий розвиток з найбільшими лише ухилами в місяці, що безпосередньо йшли за грошовою реформою й попереджали виявлення нового врожаю і що пояснюється перш усього згаданим раніше ростом цін на жито (а рівнобіжно й на житне борошно) й на овес, а також, через недостачу сировини й на соняшну олію. Цікаво відмітити, що на 1-е жовтня 1924 року індекс знову спускається до рівня 1-го січня і навіть нижче його, що можна також віднести на рахунок нового напрямку політики регулювання й низьких цін на м'ясо.

Взагалі-ж за рік з 1-го жовтня по 1 жовтня сільсько-господарський індекс піднявся на 97%.

В промисловій своїй частині роздрібний індекс до кінця березоля дає різноманітну картину скакання то вгору, то вниз, немов би відстоюючи свій жовтневий високий рівень, не дивлячись на різко виявлену в політиці й гуртовій торгівлі тенденцію до зниження.

Лише з грошовою реформою, з кінця березоля, він ясно почав знижатися до кінця червня, коли знову незначно піднявся й на цьому приблизно рівні затримався до 1-го жовтня 1924 р.

За рік він знизився на 5,9% в той час, як тотальний гуртовий індекс (правда, вирахований не по 8 товарах, а по 63) знизився, як бачили ми, на 36,8%; на роздрібному торгові гостріше виявляється помічена вище загальна недостача товару в країні, котра менше відчувається в гуртовій торгівлі.

Весь індекс в цілому з 1-го жовтня по 1-ше жовтня дав підвищення за рік на 21,8%.

Родичем роздрібному індексові являється теж роздрібний бюджетовий індекс Держплану, але вирахований в найбільш великих містах України й пристосований до нормального вжитку; він дає в 1923/4 госп. році трохи відмінну від роздріб-

ного картину: в сільсько-господарській частині він піднявся за рік на 88% проти 97% роздрібною, але в промисловій частині понизився за рік на 20,8% проти 5,9% роздрібною й 36,8 тотального. Номенклатура індексу в сільсько-господарській частині слідуюча: житнє борошно, борошно пшеничне, пшоно, картопля, капуста, буряк, цибуля, мясо, масло, молоко, яйця всього 11 предметів (на 4 товари більш відповідної частини роздрібною індексу, але, які в промисловій частині, по нормі вжитку; в промисловій частині: олія, оселедці, цукор, сіль, чоботи, ситець, полотно бавовняне, сукно громадське, гас, мило, тютюн 2-го сорту, сірники, дрова тведої породи — всього 13 предметів (на 5 товари більше відповідної частини роздрібною індексу). Цей будім-то незначної різниці в розмірах промислової номенклатури з всеукраїнським роздрібним індексом всеж-таки було досить, щоб в промисловій частині індексу відбити річне зниження на 20,8%, тоб-то на 13,6% більше.

Це свідчить про те, що всеукраїнський роздрібний індекс мало показовий в тому вигляді, в якому він конструювався в 1923/4 госп. році, і проте, що значно мусить бути поширена його номенклатура, аби він став більш чутливим барометром.

Рух бюджетового індексу в 1923/4 році.
(по даним ЦСУ).

Дата	С-Г. індекс	%	Пром. індекс	%	Загал. індекс	%	Дата	С-Г. індекс	%	Пром. індекс	%	Загал. індекс	%
1/X — 23	0,75	100	3,08	100	1,57	100	1/V — 24	1,86	248,0	2,43	78,9	2,16	137,6
1/XI — „	0,82	109,3	2,54	82,5	1,44	91,7	1/VI — „	1,61	214,7	2,41	78,2	1,99	126,8
1/XII — „	1,29	172,0	2,66	86,4	1,79	114,0	1/VII — „	1,87	249,2	2,46	79,9	2,12	135,0
1/IX — 24	1,45	192,3	2,40	77,9	1,85	118,5	1/VIII — „	1,91	254,7	2,54	82,5	2,19	138,5
1/II — „	1,84	245,3	2,65	86,0	2,22	141,4	1/IX — „	1,72	229,3	2,45	80,8	2,56	131,2
1/III — „	1,82	242,7	2,56	83,1	2,16	137,6	1/X — „	1,41	188,0	2,44	79,2	1,86	118,5
1/IV — „	1,85	246,7	2,57	83,4	2,22	141,4							

Проглянемо ще рух пересічно-українських городських роздрібних цін ринку по 9 найбільш бігним товарам.

Пересічно-українські роздрібні ціни на 9 продуктів харчування й предметів широкого вжитку в 1923/4 році (данні ЦСУ в коп.).

Дата	Назва предметів	Борошно житнє	Сонячна олія	Цукор пісок	Сіль молота	М'ясо	Махорка	Підшова	Ситець	Гас
		Пуд.	Фун.	Фун.	Фун.	Фун.	Фун.	Пара	Арш.	Фун.
		%	%	%	%	%	%	%	%	%
1 жовтня 1923 р.		38	12	30	4	6	95	193	57	7
		100,0	100	100	100	100	100	100	100	100
1 листопада „	„	38	11	23	3	7	77	133	44	7
		100,0	91,7	76,7	75,0	116,7	81,1	68,9	77,5	100
1 грудня „	„	60	17	25	3	12	67	153	44	9
		157,9	141,7	83,3	75,0	200	70,5	79,3	77,5	128,6
1 січня 1924 „	„	70	18	26	3	18	72	—	45	7
		184,2	150	86,7	75,0	300	75,5	—	78,9	100
1 лютого „	„	95	25	27	3	24	80	191	48	6
		250,0	208,3	93,3	75,0	400	84,2	99,0	84,2	85,7
1 березня „	„	102	26	25	3	23	64	185	46	7
		268,4	216,7	83,3	75,0	383,3	67,4	95,9	82,5	100
1 квітня „	„	93	25	25	3	25	64	182	40	6
		244,7	208,3	83,3	75,0	416,7	67,4	94,3	70,2	85,7
1 травня „	„	92	23	25	3	26	64	174	39	5
		242,1	191,7	83,3	75,0	433,3	67,4	90,2	68,4	71,4

Дата	Назва предметів	Борошно житнє	Сонячна олія	Цукор пісок	Сіль молота	М'ясо	Махорка	Підшва	Ситець	Гас
		Пуд. %	Фун. %	Фун. %	Фун. %	Фун. %	Фун. %	Пара %	Арш. %	Фун. %
1 червня	» »	97	21	25	3	22	64	077	39	5
		255,3	175	83,3	75,0	366,7	67,4	91,7	68,4	71,4
1 липня	» »	124	22	28	3	16	64	177	40	5
		326,3	183,3	93,2	75,0	266,7	67,4	91,7	70,2	71,4
1 серпня	» »	148	23	34	3	15	72	179	47	5
		389,5	191,7	113,3	75,0	250	75,8	92,7	71,9	71,4
1 вересня	» »	131	24	30	3	14	64	176	41	5
		344,7	200	100	75,0	233,3	67,4	91,2	71,9	71,4
1 жовтня	» »	118	20	27	3	12	64	172	40	5
		310,5	166,7	90,0	75,0	200	67,4	89,1	70,2	71,4

Крім житнього борошна, соняшникової олії й м'яса, всі товари показують на 1-е жовтня 1924 року більше або менше зниження проти цін 1-го жовтня 1923 р.

Динамічні процеси відмічені вище, коли йшла мова про гуртові ціни по індексах, і тут на виду і їх можна прослідкувати в роздрібних цінах по кожному окремому товарі.

Цікаво прослідкувати зміну розходження „ножиць“ на протязі всього минулого господарчого року, щоб-то-яке відбивалася в ньому (посходженні) динаміка цін цього року.

Н о ж и ц і.

1/X —23	4,1	1/II —24	1,5	1/VI —24	1,5	1/X—24	1,5
1/XI — „	3,1	1/III — „	1,5	1/VII — „	1,3		
1/XII — „	2,1	1/IV — „	1,4	1/VIII — „	1,3		
1/I —24	1,8	1/V — „	1,3	1/IX — „	1,4		

На протязі одного року напруженої боротьби з ними „ножиці“ втратили свою колишню „величність“. Коефіцієнт їх 4,1 пішов висторію, можна гадати, назавжди. Досягши в травні, а також в липні й серпні розходження в 1,3 „ножиць“ починаючи з 1-го лютого й до кінця року при всіх хитаннях не переступають коефіцієнту 1,5. Коли в перше півріччя зближення кінців було викликано з одного боку ростом с.-г. цін, а з другого—зниженням промислових цін, то з липня по серпень воно йде вже ясно за рахунок росту с.-г. цін при майже стабільному стані цін промисловості.

За відсутністю більш точних даних, для висновків про зміни на протязі госп. року в купівельних здібностях червоного карбованця, що могли трапитися в результаті всіх хитань в рухові цін, приходиться вишукувати тенденції в цьому напрямкові по таких далеких від досконалості нормах, як помічені вище, Всеукраїнський роздрібний та бюджетовий індекси.

Купівельна здібність червоного карбованця по Всеукраїнському роздрібному індексові з 1/X-23 р. по 1/X-24 р.

1/X —23	70,4	1/II —24	50,8	1/VI —24	57,5	1/X—24	57,8
	100,0		72,3		81,7		82,1
1/XI — „	59,9	1/III — „	51,0	1/VII — „	52,9		
	85,1		72,4		75,1		
1/XII — „	56,5	1/IV — „	52,4	1/VIII — „	49,5		
	80,2		74,4		70,3		
1/I —24	58,8	1/V — „	54,5	1/IX — „	52,9		
	83,5		77,6		75,1		

Купівельна здібність червоного карбованця по бюджетовому індексові з 1/X-23 р. по 1/X-1924 р.

(по даним ЦСУ).

1/X —23	63,7	1/II —24	45,0	1/VI —24	50,3	1/X —24	52,8
	100,0		70,5		79,0		81,4
1/XI — "	69,4	1/III — "	46,2	1/VII — "	47,2		
	108,9		72,7		74,1		
1/XII — "	55,9	1/IV — "	45,0	1/VIII — "	45,9		
	87,8		70,6		72,1		
1/I —24	53,8	1/V — "	46,3	1/IX — "	48,5		
	84,5		72,7		76,1		

По обох показниках і по роздрібному індексові й по бюджетовому червоний карбованець виявив уперту тенденцію до стійкості, не дивлячись на окремі хитання в той або інший бік і не дивлячись на те, що за рік по роздрібному індексові він показав зниження на 17,9%, а по бюджетовому на 15,6%.

Політика зниження промислових цін поставила в минулому році на чергу розв'язання проблеми нової форми „ножиць“, — так званих „гуртово-роздрібних“, або точніше, нової проблеми скорочення співвідношення гуртових і роздрібних цін, зменшення роздрібних надбавок на гуртову ціну окремих товарів. Це співвідношення методологічно неправдиво прирівнюється до „ножиць“, бо вираховуються співвідношення та надбавки невідносно до довійського часу або взагалі до чогось, звичайно тільки досліджують динаміку в даний час. Але коли-б ці співвідношення вираховувались по правилу вираховування „ножиць“, тобто по відношенню до довійського часу, то можливо хоч в деяких випадках, як не завжди, виявилося-б, ще ніяких спеціфічних „ножиць“ тут нема, що все йде так, як і в довійський час. В усякому разі в пресі за останній час робилися вказівки по відношенню, наприклад, всієї номенклатури бюджетового набору, по відношенню до соли й т. п.

Слід також зауважити, що в тому вигляді, в якому зараз беруться „ножиці“, спостереження їх динаміки методологічно невірний і дає неправдиву картину.

При відсотковому розподілі співвідношення звичайно забувають, що одна й та-ж абсолютно виявлена знижка, цілком переведена і в гуртовій і роздрібній ціні, в відсотках до меншої гуртової ціни дає числовий вираз більший, ніж до більшої роздрібною ціни, що, натурально й дає розходження ножиць. Питання це велике й вимагає до себе відповідної та більш глибокої уваги й більш детального вивчення.

Поки-ж що можна з певною виразністю та твердістю констатувати, що політикою зниження цін на промтовари одна мета досягнена в усякому разі це; швидкий темп дальнішого їх росту в роздрібному торгіві навіть в умовах голоду на той або інший товар затримано.

Підведемо баланс.

1. На протязі 1923/24 господарчого року на утворення цін мали вплив діаметрально протилежні стихійні ціноутворюючі фактори, що діалектичний вираз свій знаходили в політиці регулювання товарообміну.

2. В часті сільського господарства рік почався гарним врожаєм хліба при значних запасах хлібних ресурсів, відсутністю хлібного експорту, надзвичайно низькими цінами й політикою регулювання, що була скерована до збільшення хлібного експорту й підняття таким чином стихійно знижених хлібних цін. Рік закінчився недородом хліба, малим на ринкові його предкладанням, високими хлібними цінами, прикриттям хлібного експорту і взагалі політикою, що скерована на затримання стихійного росту хлібних цін і можливіму затриманні їх на рівні нормальному для даного господарчого періоду.

3. Послаблений недородом хлібофуражу відбудовуючий відсоток в сільському господарстві до певної міри компенсувався збільшенням темпом його в часті олійних і технічних культур, а також в часті скотарства.

4. Надзвичайно високі ціни на промтовари, що відчиняли рік, імпульсували енергійну політику зниження цих цін, яка невпинно провадилася на протязі всього року більш тихим темпом, але не припинялася й на прикінці його.

5. Не завжди проходило в роздрібний торг зниження цін на промтовари в гуртовому, але все-ж сприятливо відбивалося й на ріжниці й затримувалося

зупиняло темп росту роздрібних цін не дивлячись на недостачу товарів, що в окремих випадках межує з голодом.

6. Коефіцієнт розходження „ножиць“, з 4,1 з початку господарчого року знизився в кінці його до 1,5 знаменуючи собою зменшення впливу диспропорційності, що все ще мала силу в основних галузях народного господарства.

7. Купівельна сила червоного каббанця, хитаючись в певних гранях все-ж на протязі року виявила певну помітну сталість.

8. Таким чином різкі контрасти становищ в одній із галузей народного господарства на протязі одного тільки року, поглибивши органічні свої процеси, не потягли за собою ніяких катастрофічних струсів і навіть навпаки—виявили певну сталість основних господарчих процесів.

9. Сталість основних процесів в народньому господарстві в значній мірі була обумовлена своєчасно переведеною грошовою реформою.

10. Взагалі порівнюючи сприятливі підсумки року, не дивлячись на негативні стихійні впливи, можуть бути пояснені тільки певною гнучкою політикою регулювання товарообміну й закріпленням плановості в народнім господарстві.

І. Тейтель.